

ΤΟ ΚΕΝΟ ΩΣ ΚΟΙΝΟ

ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΚΕΝΟ ΩΣ ΔΥΝΗΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ ΜΕΤΑΣΤΡΟΦΗΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ελένη Μαστρογεωργοπούλου

διπλωματική εργασία για το
μεταπτυχιακό Σχεδιασμός-Χώρος-Πολιτισμός
ύπο την επίβλεψη του Κώστα Ντάφλου

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π.
Οκτώμβριος 2020, Αθήνα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	1
Γλωσσάρι	3

I

Το κενό - ερείπιο	9
Το αστικό κενό και ο 4 ^{ος} κόσμος	15

II

Το κενό ως φορέας μνήμης και νοήματος	23
Το κενό ως πηγή φαντασίας και δημιουργίας	29

III

Το κενό ως μήτρα προσωπικής ελευθερίας και κοινωνικών σχέσεων	39
Το κενό ως δυνητικό πεδίο μεταστροφής της πόλης και της κοινωνίας	47

Αντί επιλόγου: Το αστικό κενό ως κοινός τόπος	57
Υστερόγραφο: Αναρχιτεκτονική	69

Βιβλιογραφία	81
--------------------	----

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

“Οι αλληγορίες είναι στην επικράτεια των σκέψεων
ό,τι τα ερείπια στην επικράτεια των πραγμάτων.”

Μπένγιαμιν

Οι ταρατσες, οι ακάλυπτοι, τα ακατοίκητα κτίσματα, τα άκτιστα οικόπεδα, τα εγκαταλειμμένα εργοτάξια κ.λ. -χώροι παραδομένοι στην αοριστία και την αχρονία, στιγματισμένοι από την ανθρώπινη απουσία και την φυσική φθορά- αποκαλούνται, κατά την αρχιτεκτονική ορολογία, “αστικά κενά”. Στα αστικά κενά συντελείται μια ανατροπή στη ροή της καθημερινής ζωής και δομείται ένα εύφορο έδαφος για δράσεις.

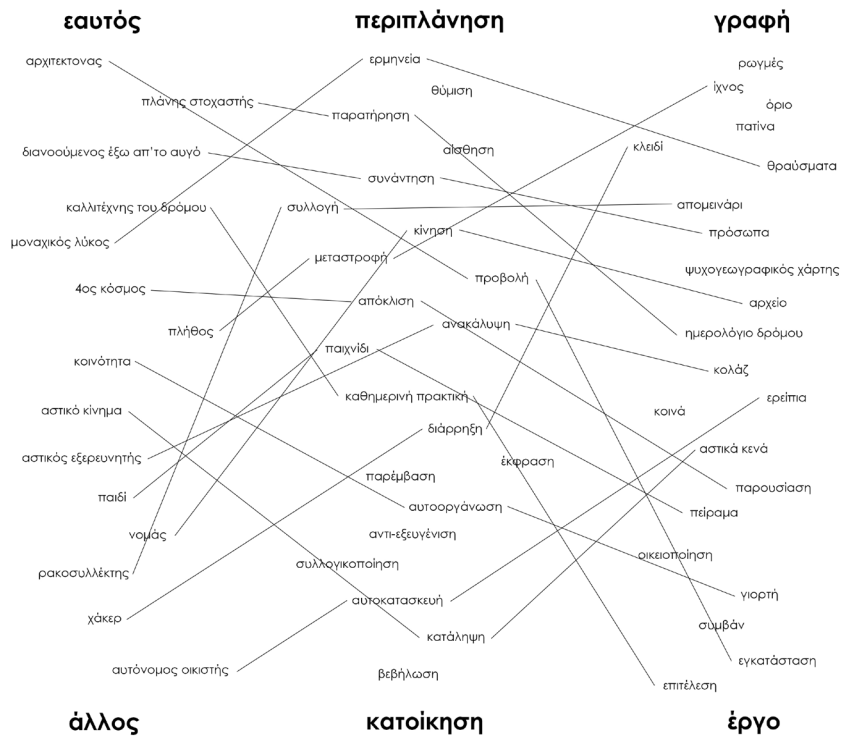
Το κενό πέρα από την πατίνα του χρόνου, φέρει και τα ίχνη μιας αλλοτινής ζωής αγγίζοντας έτσι τις ρίζες της εκάστοτε κουλτούρας και αφυπνίζοντας τη συλλογική μνήμη. Ταυτόχρονα, το χωρικό κενό γεννά θα έλεγα και ένα ψυχικό κενό, ένα ανεκπλήρωτο, το οποίο θέλει να αναπληρώσει η νόηση μέσω της φαντασίας και έπειτα η πράξη μέσω της δημιουργικότητας. Τέλος, το κενό, συνήθως ερειπιώδες και μυστηριώδες, τρέφει την ανάγκη του παιχνιδιού -του ενδεχομένως επικίνδυνου παιχνιδιού- και την χαρά της εξερεύνησης και της ανακάλυψης της πόλης.

Σκοπός αυτής της μελέτης είναι η αναζήτηση, η αναγνώριση, η κατανόηση και η καταγραφή των **νοητικών, ψυχικών και κοινωνικών διεργασιών** που συμβαίνουν κατά την βίωση και την αντίληψη του κενού αλλά και η διερεύνηση των **υπαρκτών και δυναμικών πρακτικών** «λαθραίας δημιουργικότητας» [De Certeau], κατοίκησης και τελικά, μετατροπής του κενού σε κοινό.

λέξεις κλειδιά: κενό, Ερείπιο, μεταστροφή, πράξη, Πλήθος, κοινό, αναρχιτεκτονική

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ + ΠΡΑΞΗ + ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ

Οι παρακάτω ορισμοί τίθενται σε διάλογο και όχι κατ' ανάγκη σε συμφωνία με τους αναφερόμενους συγγραφείς.

κενό: το αστικό κενό· ανοίκειος χώρος της πόλης στιγματισμένος από την ανθρώπινη απουσία και τη φυσική φθορά, χώρος ανενεργός, παραδομένος στην αοριστία και την αχρονία

ολοκληρωτικό κενό: το κενό που καταλαμβάνει κατακόρυφη αυτοτελή ιδιοκτησία, όπως το ακατοίκητο κτίσμα, το άκτιστο οικόπεδο και το εγκαταλειμμένο εργοτάξιο· προκύπτει μέσα από τις παθογένειες του καπιταλιστικού συστήματος

υπολειμματικό κενό: το κενό που καταλαμβάνει τον ενδιάμεσο χώρο γύρω από τις ιδιοκτησίες, όπως η ταράτσα και ο ακάλυπτος· προκύπτει από τα ρυθμιστικά λάθη του εκάστοτε πολεοδομικού πλαισίου

αποσπασματικό κενό: το κενό που καταλαμβάνει μεμονωμένη οριζόντια ιδιοκτησία, όπως το ακατοίκητο διαμέρισμα, κατάστημα κ.α· προκύπτει και πάλι μέσα από τις παθογένειες του καπιταλιστικού συστήματος

Ερείπιο: το κενό, χώρος σε κατάσταση όχι μόνο ερείπωσης αλλά και ερήμωσης· συνιστά όχι μόνο ένα φυσικό αντικείμενο αλλά, πάνω απ' όλα, ένα κοινωνικό φαινόμενο

ερείπιο: ακατοίκητο κτίσμα

αφανισμένο ερείπιο: άκτιστο οικόπεδο· χώρος που προκύπτει από την καταστροφή ενός ακατοίκητου κτίσματος

ανεστραμμένο ερείπιο: εγκαταλειμμένο εργοτάξιο (γιατί)· χώρος που προκύπτει από την κατασκευή ενός κτίσματος που δεν κατοικήθηκε ποτέ [Σμίθσον]

πρωθύστερο ερείπιο: ταράτσα, ακάλυπτος· χώροι που κατασκευάστηκαν εξ αρχής με τέτοιο τρόπο που αποτρέπει την κατοίκηση [Κούρος]

4^{ος} κόσμος: ο πλάνης στοχαστής, ο αστικός εξερευνητής, ο διανοούμενος νομάς, ο αυτόνομος οικιστής, ο ρακοσυλλέκτης, ο χάκερ, ο γκραφίτας κ.α. Ο 4^{ος} κόσμος, είναι παραστρατημένος στο μεταίχμιο της κοινωνίας, ούτε μέσα αλλά ούτε και έξω· είναι οριακός και

όχι περιθωριακός στο βαθμό που δεν αρνείται ολόκληρη την κοινωνία αλλά το πολιτικο-οικονομικό σύστημα. [της γράφουσας, 2014]

Πλήθος: Οι άνθρωποι που ανήκουν στο Πλήθος, κατά τη διάρκεια της ιστορικής τους ύπαρξης, αναζητούν και παλεύουν μέσα από αγώνες, εξεγέρσεις ή επαναστάσεις να καταστρέψουν κάθε εμπόδιο και κάθε όριο προς την ελευθερία τους. Αντιπάσσονται διαρκώς σε κάθε είδους καταπίεση και κυριαρχία. Κι αυτό το πράττουν ενικά ή πληθυντικά, παρακινούμενοι από το πάθος και τη λογική τους. [Χαρτ και Νέγκρι]

μεταστροφή: χιλιάδες τρόποι λαθροθηρίας; χιλιάδες τρόποι να εμπαίξεις, να χαλάσεις το παιχνίδι του άλλου, δηλαδή τον χώρο του άλλου, να αρνηθείς την κατεστημένη τάξη πραγμάτων [Ντε Σερτώ]

πράξη: πόνημα του υποκειμένου ως μέλους του Πλήθους, ως πολιτικού όντος. Η πράξη είναι ατελής, δεν παράγει έργα αλλά διαδικασίες που η διάρκειά τους είναι απεριόριστη, ανεξάρτητη από την φθαρτότητα της ύλης και την θνητότητα των ανθρώπων. Έγκειται στην αποκάλυψη του υποκειμένου στους άλλους και στηρίζεται ολοκληρωτικά στη συνεχή παρουσία των άλλων. Η πράξη θεμελιώνεται στο πλέγμα των ανθρώπινων σχέσεων. [Άρεντ]

τόπος: Ο τόπος είναι ο βιωμένος φυσικός χώρος, όπου πραγματώνεται και απ' όπου αναδύεται ο κοινωνικός χώρος μέσα από τις σχέσεις επικοινωνίας. Κάθε βιωμένος φυσικός χώρος δε συγκροτεί κατ' ανάγκην έναν τόπο, αφού ο τόπος προϋποθέτει μια κοινότητα ανθρώπων και έναν τρόπο επικοινωνίας ανάμεσά τους. Παραδείγματος χάριν, χώρος είναι η "κατοικία" ενώ τόπος είναι το "σπίτι". [Κωτσάκης]

κοινό: Το κοινό αναδύεται μέσα από πράξεις διαμοιρασμού που απορρέουν από τις κοινωνικές σχέσεις. Αναπτύσσεται από τη βάση, μέσα από την ενεργή και άμεση συμμετοχή των υποκειμένων. Το κοινό αυτοοργανώνεται και αγωνίζεται τόσο απέναντι στα ιδιωτικά συμφέροντα όσο και στους κρατικούς θεσμούς. [Θέατρο Βάλε]

αναρχιτεκτονική: αρχιτεκτονική της αναρχίας; του κενού, του παράδοξου της απροσδιοριστίας [Γουντς]

I

(...) Έπρεπε να σκύψω, να σκύψω, να σκύψω. Τόσο που η μύτη μου
να ενωθεί με τη φτέρνα μου. Έτσι βολικά κουλουριασμένος,
να κυλώ και να φθάσω.

Κανάγιες!

Το ψωμί της εξορίας με τρέφει. Κουρούνες χτυπούν τα τζάμια της
κάμαράς μου. Και σε βασανισμένα στήθη χωρικών βλέπω να
δυναμώνει η πνοή που θα σας σαρώσει.

Σήμερα επήρα τα κλειδιά κι ανέβηκα στο ενετικό φρούριο. Επέρασα
τρεις πόρτες, τρία πανύψηλα κιτρινωπά τείχη, με ριγμένες επάλξεις.

Όταν βρέθηκα μέσα στον εσωτερικό, τρίτο κύκλο, έχασα τα ίχνη
σας. Κοιτάζοντας από τις πολεμίστρες, χαμηλά, τη θάλασσα,
την πεδιάδα, τα βουνά, ένιωθα τον εαυτό μου ασφαλή. Εμπήκα
σ' ερειπωμένους στρατώνες, σε κρύπτες όπου είχαν φυτρώσει
συκιές και ροδιές. Εφώναζα στην ερημιά. Επερπάτησα ολόκληρες
ώρες σπάζοντας μεγάλα, ξερά χόρτα. Αγκάθια κι αέρας δυνατός
κολλούσαν στα ρούχα μου. Με ήβρε η νύχτα...

Κώστας Καρυωτάκης

(Κάθαρσις)

ΤΟ ΚΕΝΟ - ΕΡΕΙΠΙΟ

Την ίδια στιγμή που οι δρόμοι της πόλης σφύζουν από κίνηση καθώς το πλήθος συνωστίζεται ανάμεσα στα «ηλίθια κουτιά» της σύγχρονης megάπολης, αναρίθμητα τοπία της πόλης χάνουν **κενά**. [Woods 2008] Την ίδια στιγμή που οι «παραστρατημένοι» της κοινωνίας ασφυκτιούν ανάμεσα σε τέσσερις τοίχους ή σουλατσάρουν σε σοκάκια και καταγώγια, άλλοι αφήνουν τις ιδιοκτησίες τους να ρημάζουν. Είναι αυτές ακριβώς οι αντιφάσεις που ενυπάρχουν στα θεμέλια του φαινομένου των αστικών κενών αποκαλύπτοντας την παραδοξότητα της σύγχρονης αστικής δομής.

Τα αστικά κενά είναι ανοίκειοι χώροι της πόλης, στιγματισμένοι από την ανθρώπινη απουσία και τη φυσική φθορά. Είναι ανενεργοί χώροι, παραδομένοι στην αοριστία και την αχρονία. Κατά μίαν έννοια, θα λέγαμε ότι το κενό παραπέμπει εξ' ορισμού στο **Ερείπιο**: άμεσα, όταν εμφανίζεται με τη μορφή του ακατοίκητου κτίσματος, και έμμεσα όταν εμφανίζεται είτε με τη μορφή του άκτιστου οικοπέδου -οπότε αποτελεί αφανισμένο ερείπιο- είτε με τη μορφή του εγκαταλειμμένου εργοταξίου -οπότε αποτελεί «ανεστραμμένο ερείπιο», όπως θα έλεγε ο Σμίθσον. Σε κάθε περίπτωση, το κενό παρουσιάζει μια κατάσταση ερείπωσης ή ερήμωσης. Επομένως, το αστικό κενό δεν συνιστά μόνο φυσικό αντικείμενο αλλά, πάνω απ' όλα, συνιστά κοινωνικό φαινόμενο.

Η έννοια του αστικού κενού, σε αντίθεση με την ευρεία έννοια του κενού έτσι όπως εισάγεται από τις ορθολογικές προσεγγίσεις, υπερβαίνει την απόλυτη, αντικειμενική διάκριση των πραγμάτων σε ιδέα και ύλη· δε σημαίνει ένα νοητικό κενό

ή ένα υλικό κενό. Τουναντίον, το αστικό κενό είναι υπερπλήρες υλικών και κυρίως νοημάτων. Δε θα μιλήσουμε εδώ για το κενό του διαστήματος ή για τα κενά (τις διαλείψεις) του μυαλού παραδείγματος χάριν. Επιπλέον, η έννοια του αστικού κενού, σε αντίθεση με την έννοια του κενού έτσι όπως εισάγεται από τις εμπειρικές προσεγγίσεις, ξεφεύγει από τη σχετική, υποκειμενική αναγνώριση των πραγμάτων είτε μέσω της αίσθησης είτε μέσω της νόησης. Δε θα μιλήσουμε π.χ. για το κενό του πίνακα ή για τα κενά της γνώσης.

Η έννοια του αστικού κενού, έτσι όπως εισάγεται εδώ, ακολουθώντας μια μάλλον κοινωνιολογική* προσέγγιση, κατανοεί τα πράγματα και τελικά τον χώρο με βάση το δυαδικό σχήμα: φύση - κοινωνία. «Ο κοινωνικός χώρος εμπεριέχει τον φυσικό χώρο, αλλά δεν ισχύει κατ' ανάγκη και το αντίστροφο.» Έτσι, το αστικό κενό συνιστά φυσικό χώρο, ο οποίος δεν εμπεριέχει κοινωνικό χώρο. Άλλωστε, ο φυσικός χώρος δεν είναι «δοχείο» αλλά «δύναμη της κοινωνικής ζωής». [Κωτσάκης 2008:33] Άρα, το κενό θα λέγαμε ότι αποτελεί έναν αστικό χώρο όπου εδρεύουν ανεξάντλητες φυσικές δυνάμεις αλλά μηδανινές κοινωνικές σχέσεις. Με λίγα λόγια, το αστικό κενό αποτελεί ένα **κοινωνικό κενό** ή, όπως θα έλεγε ο Κούρος, ένα Ερείπιο.

Το κενό προκύπτει πάντα μέσα από ανεπαισθητες ή ραγδαίες καταστροφές. Το μεν ακατοίκητο κτίσμα βρίσκεται υπό ερείπωση,

*Εδώ δεν ακολουθούμε μια φαινομενολογική προσέγγιση. Διότι οι φαινομενολογικές προσεγγίσεις, τουλάχιστον έτσι όπως εκφράζονται μέχρι τώρα, καταλήγουν στην «αισθησιοκρατία». Και η αισθησιοκρατία, «η διδασκαλία ότι μόνο οι αισθήσεις του σώματος είναι πραγματικές δεν είναι παρά η πιο ριζοσπαστική μορφή ενός μη πολιτικού, ολοκληρωτικά ιδιωτικού τρόπου ζωής.» [Arendt 1986:158]

δηλαδή «σε μια δυναμική κατάσταση μεταβολής», φθοράς, εξαιτίας της αδιαφορίας ή της αδυναμίας του ανθρώπου και της συνακόλουθης «επενέργειας της φύσης πάνω στη μορφή». [Κούρος 1999:14] Το δε άκτιστο οικόπεδο εμφανίζεται ως ερήμωση μέσα από μια βίαιη διαδικασία κατεδάφισης, καταστροφής, εξαιτίας της επέμβασης του ανθρώπου πάνω στον χώρο. Τέλος, το εγκαταλειμμένο εργοτάξιο (το γιατί) υποδηλώνει μια ολοσχερή καταστροφή, μια κένωση, η οποία όχι μόνο διαλύει την κτισμένη μορφή αλλά ταυτόχρονα διαγράφει και την μνήμη της καταστροφής, αντικαθιστώντας την κτισμένη μορφή με μια «άσχημη» (α-σχημάτιστη) κατασκευή.

Το αστικό κενό, στις πιο αυθεντικές εκφάνσεις του, εκφράζει

μια απώλεια. Δεν ταυτίζεται με το “τίποτα”, τουναντίον παραπέμπει σε κάτι που χάθηκε, στο παρελθόν. «Ξε αυτούς τους φαινομενικά ξεχασμένους χώρους, η μνήμη του παρελθόντος κυριαρχεί πάνω στο παρόν.» [de Solà-Morales, στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:26] Το παρελθόν εμφανίζεται δια της απουσίας του. Η πιο χαρακτηριστική μορφή τέτοιου κενού είναι το ακατοίκητο κτίσμα. Επιπλέον, το κενό εκφράζει ένα έλλειμμα. Δεν ταυτίζεται με το “μηδέν”, τουναντίον παραπέμπει στο άπειρο που εκκρεμεί, στο μέλλον. Αυτοί οι φαινομενικά παγιωμένοι χώροι, υψώνοντας τις “αναμονές” τους προς τον ουρανό, τείνουν προς ένα διαρκώς απομακρυνόμενο μέλλον. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου κενού είναι το γιαπί.

Στο ενδιάμεσο των δύο αντίθετων πόλων του αστικού κενού βρίσκεται το άκτιστο οικόπεδο ή αλλιώς, το αφανισμένο ερείπιο, το οποίο εκφράζει εξίσου μια απώλεια και ένα έλλειμμα. Ισορροπεί ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον. Ακριβώς λόγω της αμφίσημης φύσης του, εδώ, αυτή η μορφή αστικού κενού ακούει σε δύο ονομασίες αντίθετου προσήμου: το “άκτιστο οικόπεδο”, όπου περιγράφεται ένας χώρος σε κατάσταση αναμονής και έτσι εγκαθιδρύεται μια φανταστική σχέση με το μέλλον και το “αφανισμένο ερείπιο”, όπου περιγράφεται ένας χώρος σε κατάσταση λήθης και έτσι επισημαίνεται μια μνημονική σχέση με το παρελθόν. Ωστόσο, το άκτιστο οικόπεδο / αφανισμένο ερείπιο, καθώς στερείται οποιασδήποτε κτισμένης μορφής

(ερείπιου ή γιαπιού) και των συμφραζόμενων της, ανήκει μάλλον στο εδώ και τώρα, στο παρόν.

Πέρα από αυτόν τον τύπο αστικών κενών, ο οποίος περιλαμβάνει τους “ολοκληρωτικούς” κενούς χώρους (το ακατοίκητο κτίσμα, το άκτιστο οικόπεδο και το εγκαταλειμμένο εργοτάξιο), παρατηρούμε και έναν άλλον τύπο αστικών κενών, ο οποίος περιλαμβάνει τους υπολειμματικούς χώρους της πόλης (“leftover spaces”): τις ταράτσες, τους ακαλύπτους κ.λ. Τα κενά, σε αυτές τις περιπτώσεις, δεν προκύπτουν μέσα από κάποια διαδικασία καταστροφής, αντίθετα κατασκευάζονται εξαρχής ως «πρωθύστερα ερείπια», ως ερημιές. [Κούρος 1999:31] Με αυτόν τον τρόπο καταδικάζονται σε αχρησία. Οι ταράτσες και οι ακάλυπτοι είναι κατά κανόνα πραγματικά άδειοι χώροι, οι οποίοι παρά την θεαματική έκτασή τους καταντάν κυριολεκτικά αόρατοι.

Τέλος, παρατηρούμε και έναν άλλο τύπο αστικών κενών, ο οποίος περιλαμβάνει τους αποσπασματικούς κενούς χώρους: τα ακατοίκητα διαμερίσματα, καταστήματα κ.λ- που προσιδιάζουν στα ακατοίκητα κτίσματα, αλλά ανήκουν σε μία ριζικά διαφορετική αρχιτεκτονική τυπολογία. Παρατηρούμε κι άλλα είδη αστικών κενών -όπως τεράστιες πρώην βιομηχανικές περιοχές κ.α- όμως δε θα επεκταθούμε σ' αυτά, διότι θεωρούμε ότι αναφέραμε ήδη εκείνα που μας εξυπηρετούν στο επιχείρημα που προσπαθούμε να διατυπώσουμε. Στη συνέχεια, θα εστιάσουμε στον πρώτο τύπο αστικών κενών, δηλαδή στους ολοκληρωτικούς κενούς χώρους: το ερείπιο, το αφανισμένο ερείπιο και το ανεστραμμένο ερείπιο-διότι καταλαμβάνουν κατακόρυφες αυτοτελείς ιδιοκτησίες στον αστικό ιστό και έτσι παρουσιάζουν μίαν αυτονομία που μας επιτρέπει να παρατηρήσουμε τα αστικά κενά από πιο κοντά και να συμπυκνώσουμε τα χαρακτηριστικά τους στοιχεία.

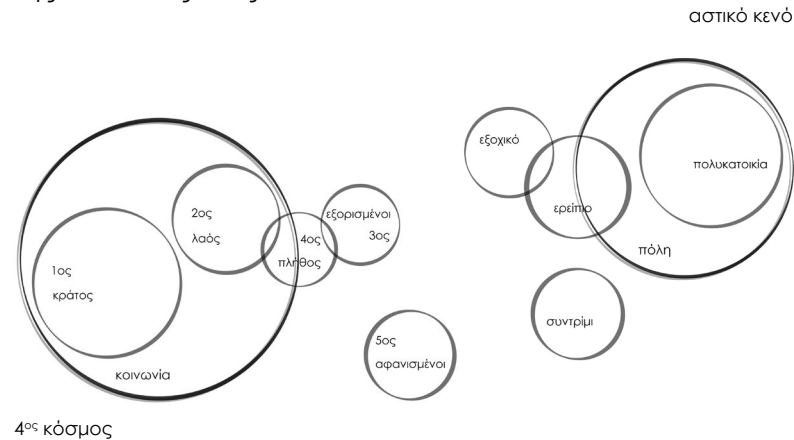
ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΚΕΝΟ ΚΑΙ Ο 4^{ος} ΚΟΣΜΟΣ

Το **αστικό κενό** αποτελεί, θα λέγαμε, έναν οριακό χώρο. Βρίσκεται ταυτόχρονα μέσα αλλά και έξω από την πόλη· μέσα στον αστικό ιστό της πόλης αλλά έξω από την αστική δομή. Όπως αναφέρει ο Σολά-Μοράλες, «τα αστικά κενά είναι ξένα στο αστικό σύστημα, βρίσκονται νοητικά εκτός και ταυτόχρονα χωρικά εντός της πόλης, αποτελούν την αρνητική της εικόνα». [de Solà-Morales, στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:26] Τα αστικά κενά ενώ είναι πακτωμένα μέσα στην πολύβουη πραγματικότητα της πόλης, είναι ταυτόχρονα παραγκωνισμένα έξω από την καθημερινότητά της. «Ακόμη κι αν προσδιορίζεται εύκολα η τοποθεσία τους, είναι τόποι οι οποίοι βρίσκονται έξω από όλους τους άλλους τόπους.» [Foucault 1984:4] Με άλλα λόγια, τα αστικά κενά βρίσκονται εντός του φυσικού χώρου και ταυτόχρονα εκτός του κοινωνικού χώρου της πόλης. Τα κενά, λοιπόν, είναι για την πόλη ό,τι είναι ο «4^{ος} κόσμος» για την κοινωνία. [Μαστρογεωργοπούλου 2014:6]

Ο «**4^{ος} κόσμος**», όπως αναφέραμε πριν από μερικά χρόνια, είναι αντίστοιχα ένας οριακός κόσμος. Ακριβώς όπως ο κενός χώρος είναι παραγκωνισμένος στο όριο της πόλης, έτσι και ο 4^{ος} κόσμος είναι «παραστρατημένος στο μεταίχμιο της κοινωνίας· ούτε μέσα αλλά ούτε και έξω». Όπως στα ρήγματα της πόλης εμφανίζονται τα κενά, έτσι και στις ρωγμές της κοινωνίας αναδύεται ο 4^{ος} κόσμος. Ο 4^{ος} κόσμος, όπως και ο κενός χώρος, είναι οριακός και όχι περιθωριακός στο βαθμό που δεν αρνείται ολόκληρη την κοινωνία αλλά το πολιτικο-οικονομικό σύστημα. Εκείνος ο κόσμος που βρίσκεται «ξεχασμένος έξω

από τον χαραγμένο κύκλο της κοινωνίας» είναι ο “3^{ος} κόσμος”, ο οποίος αναλογεί θα λέγαμε στα εξοχικά κενά: τα ερειπωμένα χωριά του 20^{ου} αιώνα, τα θαμμένα ερείπια της αρχαιότητας κ.λ. [Μαστρογεωργοπούλου 2014:5-6] Τέλος, ο αφανισμένος “5^{ος} κόσμος” αναλογεί στα μυριάδες δημιουργήματα του παρελθόντος που καταστράφηκαν βίαια από τον άνθρωπο ή αλλιώθηκαν σταδιακά από την φύση μέσα στην μακραιώνη πορεία της ιστορίας και τελικά αναμίχθηκαν με τη γη χωρίς να αφήσουν πίσω κανένα υλικό ίχνος, ούτε καν το αποτύπωμα της απουσίας τους.

4^{ος} κόσμος

Όμως δε θα μακρηγορήσουμε πάνω στους 5 κόσμους. Σε αυτό το σημείο, οφείλουμε να ξεκαθαρίσουμε ότι θα ασχοληθούμε αποκλειστικά με τα αστικά κενά -εκείνα που παραπέμπουν στον 4^ο κόσμο-, τα οποία βρίσκονται στον απτό χώρο της πόλης και συγκεκριμένα της σύγχρονης ιστορικής ελληνικής ή ευρύτερα, μεσογειακής πόλης. Διότι, σ' αυτό το πλαίσιο και ειδικά στο κέντρο της καπιταλιστικής μεγάπολης, τα κενά φέρουν μακροσκελείς ιστορίες και έτσι παρουσιάζουν μια ένταση που μας επιτρέπει να τα κατανοήσουμε σε όλο τους το βάθος

και να αναδείξουμε τα δυναμικά τους στοιχεία. Εκεί άλλωστε, στο πιο πολυτάραχο κομμάτι της πόλης συγκεντρώνονται τα περισσότερα αστικά κενά.

Το κενό δε συνδέεται μόνο θεωρητικά με τον 4^ο κόσμο, κατά κύριο λόγο, συναντιέται πρακτικά με τον 4^ο κόσμο στον πραγματικό χώρο της πόλης. Δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι ο 4^{ος} κόσμος συσσωρεύεται σ' αυτές τις περιοχές της πόλης όπου συγκεντρώνονται και τα περισσότερα αστικά κενά. Παραδείγματος χάριν, στην Αθήνα, οι μεγαλύτερες πυκνώσεις αστικών κενών εμφανίζονται στις γειτονιές της Βικτώριας, του Μεταξουργείου και του Ελαιώνα, δηλαδή εκεί ακριβώς όπου παρατηρείται και ο μεγαλύτερος πληθυσμός του 4^{ου} κόσμου.

ΚΕΝΟ

Επιπλέον, καθόλου συμπτωματικά, ο 4^{ος} κόσμος -όπως π.χ. ο πλάνης στοχαστής, ο αστικός εξερευνητής, ο διανοούμενος νομάς, ο αυτόνομος οικιστής, ο ρακοσυλλέκτης, ο χάκερ, ο γκραφιάς- είναι το μοναδικό κομμάτι της κοινωνίας που αμφισβητεί την ατομική ιδιοκτησία, υπερβαίνει τις κοινωνικές περιφράξεις, αποκλίνει από τους κώδικες συμπεριφοράς και έτσι τελικά οικειοποιείται πολύ συχνά τα κενά.

Το αστικό κενό «δεν αποτελεί μόνο έναν οριακό χώρο, αλλά αποτελεί επίσης έναν χώρο για το οριακό», για τις οριακές καταστάσεις, τον οριακό κόσμο. [Radonic, στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:115] Έτσι, μέσα στην μετανεωτερική πόλη «συγκροτείται μια άλλη πόλη, άγνωστης μορφής και ουσίας». [Woods 1992:8] Τα αστικά κενά καθώς διαχέονται διάσπαρτα και σημειακά στην πόλη, διαμορφώνουν ένα αποσπασματικό δίκτυο, το οποίο δρα "παρασιτικά" μέσα στην κυρίαρχη αστική δομή και δημιουργεί «πραγματικότητες εκτός και εναντίον της νεωτερικότητας». Ο Καρέρι ισχυρίζεται ότι τα κενά δε συνιστούν «μια μη-πόλη που μένει να μεταμορφωθεί σε πόλη», αλλά «μια παράλληλη πόλη με τη δική της δομή και δυναμική που μένει να αποσαφηνιστεί». [Careri, στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:109-110] Ωστόσο εδώ, υποστηρίζουμε ότι τόσο η υπαρκτή πραγματικότητα όσο και η δυνητική πραγματικότητα των κενών δεν μπορεί και δεν πρέπει να αποσαφηνιστούν ποτέ πλήρως. Μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορούν να διατηρηθούν τα αστικά κενά σε αυτήν την κατάσταση ασάφειας που τα κάνει να είναι αυτό που είναι.

Υπάρχει ένας πίνακας του Klee με το όνομα Angelus Novus. Απεικονίζεται εκεί ένας άγγελος που φαίνεται έτοιμος να απομακρυνθεί από κάτι όπου μένει προσηλωμένο το βλέμμα του. Τα μάτια του είναι γουρλωμένα, το στόμα του ανοιχτό και οι φτερούγες του τεντωμένες. Έτσι ακριβώς πρέπει να είναι και ο άγγελος της ιστορίας. Το πρόσωπό του είναι στραμμένο προς το παρελθόν. Όπου εμείς βλέπουμε μια αλυσίδα γεγονότων, αυτός βλέπει μία μοναδική καταστροφή, που συσσωρεύει αδιάκοπα ερείπια επί ερειπίων και τα εκσφενδονίζει μπροστά στα πόδια του. Θα ήθελε να σταματήσει για μια στιγμή, να ξυπνήσει τους νεκρούς και να στήσει ξανά τα χαλάσματα. Μια θύελλα σηκώνεται όμως από τη μεριά του Παράδεισου αδράχνοντας τις φτερούγες του και είναι τόσο δυνατή που δεν μπορεί πια ο άγγελος να τις κλείσει. Η θύελλα τον ωθεί ακαταμάχητα προς το μέλλον, στο οποίο η πλάτη του είναι στραμμένη, ενώ ο σωρός από τα ερείπια φθάνει μπροστά του ως τον ουρανό. Αυτό που εμείς αποκαλούμε πρόοδο είναι αυτή η θύελλα.

Βάλτερ Μπένγιαμιν
(ένατη Θέση για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας)

ΤΟ ΚΕΝΟ ΩΣ ΦΟΡΕΑΣ ΜΝΗΜΗΣ ΚΑΙ ΝΟΗΜΑΤΟΣ

Την ίδια στιγμή που η κοινωνία αλλάζει ραγδαία ξεχνώντας τις ρίζες της, τα κενά παραμένουν σταθερά σαν να ανήκουν σε μια άλλη εποχή. Την ίδια στιγμή που η σύγχρονη ζωή της πόλης κινείται με ιλιγγιώδεις ρυθμούς, τα κενά στέκουν γαλήνια λες και βρίσκονται στην εξοχή. Στα αστικά κενά συντελείται μια ανατροπή στη ροή του χρόνου· τόσο του ιστορικού όσο και του καθημερινού χρόνου της πόλης. Αν περπατούσε σήμερα ο Μπένγιαμιν στους δρόμους της Αθήνας μάλλον εκεί θα αναγνώριζε της «ασυνέχειες» της πόλης. Σε αυτά τα ρήγματα της πόλης, ο χώρος παγώνει μέσα στον χρόνο χωρίς να νεκρώνει, σαν άνθρωπος που αγναντεύει ακίνητος μπροστά στο παράθυρο, αναπολώντας το παρελθόν και αδημονώντας ταυτόχρονα για το μέλλον.

Τα κενά -παρότι ακατοίκητα- φέρουν συχνά τα **ιχνη** μιας αλλοτινής ζωής και έτσι αφηγούνται τις ιστορίες μιας προηγούμενης εποχής. Έτσι, -παρότι κενά- δίνουν την εντύπωση ενός πλήρους χώρου. Παραδείγματος χάριν, τα σημάδια της κτισμένης μορφής, όπως π.χ. τα “ανάγλυφα” σόκορα εκατέρωθεν ενός άκτιστου οικοπέδου, συντελούν στην νοητική ολοκλήρωση της κτισμένης μορφής. Επιπλέον, τα κενά -παρότι Ερείπια- δίνουν την εντύπωση ενός ζωντανού χώρου. Παραδείγματος χάριν τα εναπομείναντα αντικείμενα καθημερινής χρήσης, όπως π.χ. ένα πουκάμισο, ένα σερβίτσιο, ένα βιβλίο, ή ακόμα περισσότερο, τα προσωπικά αντικείμενα των προηγούμενων κατοίκων, όπως π.χ. μια φωτογραφία,

ένα σημείωμα, ένα παιχνίδι, ένα στολίδι, προκαλούν την έξαψη της φαντασίας κι έτσι συμβάλλουν αυτόματα στην νοητική αναπαράσταση του χώρου με τις φιγούρες και τις φωνές των προηγούμενων κατοίκων.

Πρόκειται θα λέγαμε για μια φανταστική μνήμη, δηλαδή μια νοητική διεργασία όπου η φαντασία δεν προσανατολίζεται προς το μέλλον αλλά προς το παρελθόν. Επομένως, το Ερείπιο συνεισφέρει σε μια μνήμη υπό κατασκευή και στην ουσία φέρει **νόημα**. Τα ίχνη του παρελθόντος δεν προσφέρουν μόνο ένα φανταστικό προσωπικό νόημα αλλά φέρουν και τα πραγματικά νοήματα της κοινωνίας που άφησε αυτά τα ίχνη. Διανύουμε αναμφίβολα μια περίοδο κρίσης νοήματος, όπου το αστικό κενό της πόλης φανερώνει το πολιτισμικό κενό της υπάρχουσας κοινωνίας. Στο κενό όμως επιβιώνουν ακόμη μερικές αξίες παραγνωρισμένες από την κυρίαρχη κουλτούρα και ιδεολογία: ξεχασμένες «μορφές συλλογικής ζωής», ζωής υπαίθριας, κοντά στη γη, καταπιεσμένοι τρόποι συμπεριφοράς, κρυμμένες «αινιγματικές γλώσσες» κ.λ. [Barron, στο βιβλίο των Μαρίανι & Barron 2014:9]

Έτσι, το Ερείπιο προκαλεί την αίσθηση του **ανοίκειου**. Το ανοίκειο δεν είναι κάτι το ξένο, το άγνωστο, το εχθρικό· δεν είναι, όπως θα περίμενε κανείς, το αντίθετο του οικείου. Διότι αυτό το στερητικό α-, σε αυτήν την περίπτωση, δεν σημαίνει άρνηση αλλά στέρηση (όπως λέει και η λέξη), δηλαδή απώλεια. Το ανοίκειο, σύμφωνα με τον Φρόυντ, «παραπέμπει σε κάτι παλαιόθεν γνωστό και οικείο», το οποίο όμως «υπέστη μιαν απώθηση» κι έτσι καταχωρήθηκε στο ασυνείδητο. [Freud 2009:15, 55] Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι το κενό επαναφέρει το ασυνείδητο της πόλης στην επιφάνεια. Ωστόσο, το ασυνείδητο εδώ δεν είναι μια απωθημένη προσωπική μνήμη αλλά μια χαμένη συλλογική μνήμη. Με άλλα

λόγια το κενό αφυπνίζει το συλλογικό ασυνείδητο.

Πρόκειται στην πραγματικότητα για τη **νοσταλγία** ενός παρελθόντος που δε ζήσαμε ποτέ. Μπροστά στη φρενήρη πραγματικότητα της σύγχρονης αστικής ζωής, ο αστικός εξερευνητής ψάχνει απεγνωσμένα από κάπου να πιαστεί. Κάτω από το ανήσυχο βλέμμα του διανοούμενου νομά, τα κενά λειτουργούν ως εργαλεία επαναπροσανατολισμού μέσα στην διαρκώς μεταλλασσόμενη μετανεωτερική πόλη και κυρίως λειτουργούν ως σημεία αναφοράς μέσα στην ταραχώδη πρόσφατη ιστορία. Τα κενά προσφέρουν τελικά μια ευκαιρία να αναλογιστούμε την θέση μας στην πόλη και την ιστορία και να προσεγγίσουμε κατά κάποιον τρόπο την αυτογνωσία.

Παρατηρώντας και κατανοώντας το παρελθόν, αναγνωρίζουμε τελικά τον εαυτό μας μέσα στον κόσμο.

Το συναίσθημα που μας κυριεύει στη θέα του Ερειπίου δεν είναι στη ουσία η νοσταλγία αλλά μια γλυκιά μελαγχολία. Διότι το κενό εκφράζοντας την απώλεια του παρελθόντος, αντανακλά τελικά και την αλλοτρίωση του υποκειμένου της καπιταλιστικής κοινωνίας. Η θραυσματικότητα της μορφής μέσα στον υλικό χώρο μεταφράζεται νοητά στον κατακερματισμό του εαυτού μέσα στην δομημένη κοινωνία. Επιπλέον, η φθαρτότητα των πραγμάτων στο κενό υπενθυμίζει τη θνητότητα όλων των όντων στον κόσμο. Όπως λέει ο Σταυρίδης, «τα ίχνη της ζωής» στο κενό, «κατά την απουσία της ίδιας της ζωής, παραπέμπουν στην πιο δραματική παρουσία του θανάτου». [Σταυρίδης, στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:56] Επομένως, τα κενά λειτουργούν ως «memento mori», ενθύμια θανάτου. [Barron, στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:1]

Ωστόσο, στον βαθμό που περιέχουν τα ίχνη της ζωής -έστω και μιας παρελθοντικής και όχι παροντικής ζωής- τα κενά δεν είναι μη-τόποι· είναι ταυτόχρονα και τόποι και μη-τόποι. Είναι χώροι μαγεμένοι. Είναι θα λέγαμε εξαϋλωμένοι τόποι. Διότι, όπως αναφέρει ο Μπασελάρ, «το βιωμένο σπίτι δεν είναι ποτέ ένα άδειο κουτί. Ο βιωμένος χώρος υπερβαίνει τον γεωμετρικό χώρο» [Bachelard 2004:75] Έτσι το κενό -βιωμένο στην μνήμη και την φαντασία- γίνεται τόπος. Παραφράζοντας ελαφρώς τα παραπάνω, θα λέγαμε ότι ο νοητικός χώρος υπερβαίνει τον υλικό χώρο. «Το φανταστικό βιώνεται σαν πιο πραγματικό απ' το πραγματικό.» [Καστοριάδης 2002:152]

Το Ερείπιο είναι θα λέγαμε, κατά το λεξιλόγιο του Φουκώ, μια **ετεροτοπία**. Συνδέεται με το παράδειγμα του νεκροταφείου, δηλαδή με εκείνο το είδος ετεροτοπίας που «ξεκινά με μια

παράξενη ετεροχρονία· την απώλεια της ζωής». Εκεί, «οι άνθρωποι βρίσκονται σε απόλυτη ρήξη με τον παραδοσιακό χρόνο». [Foucault 1984:7] Μέσα στο κενό, ο χρόνος παγώνει μοιάζοντας με τους σταματημένους δείκτες του ρολογιού στον τοίχο του ερειπίου. Έτσι, ο χρόνος διαστέλλεται όπως διαστέλλεται το νερό όταν παγώνει· όλα κυλούν αργά, νωχελικά. Το κενό προσφέρει μια στιγμή παύσης και ανάπαυσης στον πλάνη στοχαστή που γυρεύει κάπου να ξεκουράσει το βλέμμα του, να ακούσει τη σιωπή, να αδειάζει το μυαλό του και να ονειρευτεί.

Το κενό είναι τελικά «ένας χώρος απολύτως πραγματικός και ταυτόχρονα απολύτως μη πραγματικός» καθώς συλλαμβάνεται στη σκέψη του διανοούμενου νομά και μεταμορφώνεται σε κάθε είδους όαση. Είναι, κατά κάποιον τρόπο, μια φαντασική ευτοπία μέσα στην παροντική ή την επερχόμενη δυστοπία, ακριβώς όπως το νεκροταφείο -τουλάχιστον το παραδοσιακό νεκροταφείο- είναι ένα είδος επίγειου παραδείσου. Όπως στο νεκροταφείο η παρουσία των νεκρών στοιχειώνει τον χώρο, έτσι και στο κενό, η παρουσία των ιχνών μιας απύσας ζωής στοιχειώνει τη σκέψη (στοιχειό=φάντασμα → φαντασία). Εκεί, σ' αυτόν τον άλλον τόπο, «όλες οι υπόλοιπες πραγματικές θέσεις της κουλτούρας εκπροσωπούνται, αμφισβητούνται και ανατρέπονται». Το κενό, λοιπόν, δεν είναι ένας άδειος χώρος αλλά ένας χώρος «στοιχειωμένος από την φαντασίωση». [Foucault 1984:3-4]

ΤΟ ΚΕΝΟ ΩΣ ΠΗΓΗ ΦΑΝΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ

Την ίδια στιγμή που η πόλη ιδιωτικοποιείται και εμπορευματοποιείται «πεμαχίζοντας και ξεπουλώντας τη γη σε κομμάτια», τα κενά παραμένουν ανέγγιχτα σαν να μην ανήκουν σε κανέναν. [Lefèbvre 1977:218] Την ίδια στιγμή που τα υπόλοιπα κομμάτια της πόλης επιτελούν συγκεκριμένες λειτουργίες στο πλαίσιο της καπιταλιστικής αστικής δομής, τα κενά παραμένουν αμέτοχα, «έξω από τις αποδοτικές λειτουργίες και τις παραγωγικές δομές της πόλης». [de Solà-Morales, στο βιβλίο των Mariani & Barton 2014:26] Το αστικό κενό, επονομαζόμενο και ως «terrain vague», βρίσκεται σε μια κατάσταση ασάφειας (όπως λέει και η λέξη vague που σημαίνει: ασαφής, αβέβαιος, αόριστος). Τόσο από μια πραγματιστική οπτική, φαίνεται να μην επιτελεί κάποιον συγκεκριμένο σκοπό για την πόλη, όσο και από μια ιδεαλιστική οπτική, μοιάζει να μην φέρει κάποιο μονοσήμαντο νόημα για την κοινωνία.

Τα κενά φέροντας την **πατίνα** του χρόνου, δηλαδή τα σημάδια της φύσης πάνω στο υλική μορφή, υποδηλώνουν την εγκατάλειψη και τελικά την ακούσια παραίτηση του ανθρώπου από την κυριότητα του χώρου. Με το πέρασμα του χρόνου, στα κενά συντελείται θα λέγαμε μια φυσική αποιδιωτικοποίηση του χώρου, η οποία κλονίζει τα θεμέλια της σύγχρονης αστικής δομής. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στα κενά εμφανίζεται κατ' εξακολούθηση μια παραβατική συμπεριφορά, η οποία οδηγεί στην οικειοποίηση του χώρου από τα κάτω. Κι ακόμα περισσότερο, καθόλου συμπτωματικά, αυτή η συμπεριφορά

δικαιώνεται όχι μόνο ηθικά αλλά πολλές φορές ακόμη και θεσμικά, μέσα από τον νόμο της χρησιμότητας*. Έτσι, το κενό συντελεί ένα πλήγμα στο καθεστώς της ιδιοκτησίας και φανερώνει την παθογένεια του καπιταλιστικού συστήματος.

Επιπλέον, κατά κάποιον ενδόμυχο τρόπο, η αποσάθρωση της ύλης στον φυσικό χώρο συνοδεύεται από την εξάρθρωση του νοήματος στον κοινωνικό χώρο. Έτσι κάθε κάτοικος της πόλης καλείται να αντλήσει τα δικά του νοήματα, γεγονός που οδηγεί στην προσωποποίηση των νοημάτων του κενού. Αντίστοιχα, η ατέλεια (ατελής=μη-τέλειος, μη-τετελεσμένος) της μορφής στον απτό χώρο της πόλης μεταφράζεται σε μια **αοριστία** του νοήματος στον άυλο χώρο του μυαλού. Έτσι το κενό επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες, διαφορετικές όχι μόνο από άνθρωπο σε άνθρωπο αλλά και από στιγμή σε στιγμή. Γίνεται νοητό ως ένας αέναα μεταλλασσόμενος χώρος, ο οποίος αντανακλά τα διάφορα υποκείμενα που φιλοξενεί αλλά και τις εκάστοτε διαθέσεις τους. Το γεγονός αυτό οδηγεί στην ρευστοποίηση των νοημάτων του κενού.

Το Ερείπιο προκαλεί την αίσθηση του **ανεκπλήρωτου**. Από τη μια πλευρά, εκφράζει μια ιδέα, η οποία στη ουσία διαρκώς μας διαφεύγει. Έτσι, το χωρικό κενό επιφέρει και ένα ιδεατό κενό, το οποίο υποβάλλει το υποκείμενο σε μια κατάσταση πνευματικής ανησυχίας. Από την άλλη, το χωρικό κενό θα λέγαμε ότι γεννά και ένα ψυχικό κενό, το οποίο υποβάλλει το υποκείμενο σε μια

*Η έννοια της χρησιμότητας δίνεται από την ίδια την λέξη: χρήση + κτήση. Σημαίνει την κτήση ενός περιουσιακού στοιχείου που προκύπτει μέσα από την χρόνια χρήση του. Νομικά, η χρησιμότητα κατοχυρώνεται από άρθρο του αστικού κώδικα και ορίζεται ως τρόπος απόκτησης της κυριότητας ενός ακινήτου.

κατάσταση συναισθηματικής αμφιθυμίας. Πρόκειται για μια διάχυτη επιθυμία για κάτι ανείπωτο, το οποίο όμως νιώθουμε ότι μας λείπει. Το ανεκπλήρωτο λοιπόν δηλώνει ένα έλλειμμα.

Πρόκειται, στην ουσία, για την **προσδοκία** ενός μέλλοντος, το οποίο δε μπορούμε ποτέ να προσδιορίσουμε επακριβώς. Και η προσδοκία αποτελεί θα λέγαμε την αναγκαία προϋπόθεση της «ριζικής φαντασίας». Ωστόσο, η φαντασία δεν αφορά εδώ ένα φροϋδικό ατομικό φαντασιακό, αλλά αυτό που ο Καστοριάδης αποκαλεί «κοινωνικό φαντασιακό». Στο κενό ο πλάνης στοχαστής βλέπει μέσα σε αυτό που είναι εκείνο που δεν είναι, αλλά και μέσα σε αυτό που δεν είναι εκείνο που είναι. Εκεί, ο διανοούμενος νομάς επιτελεί μian «απόλυτη επιπόνηση», η οποία προκαλεί τη

διαρκή «μετατόπιση του νοήματος». [Καστοριάδης 2002:189] «Η ψυχική διεργασία» που γεννά τη ριζική φαντασία «αφορμάται από την ανάγκη του υποκειμένου να γεμίσει, να καλύψει, να κλείσει ένα κενό, μια έλλειψη, μια απόσταση.» [Καστοριάδης 2002:407]

Το κοινωνικό φαντασιακό, όπως και η συλλογική μνήμη, αποτελεί ένα είδος κοινωνικού ασυνείδητου. Ενώ όμως, η φαντασιακή μνήμη επιφέρει την κατασκευή του νοήματος μέσα από τα ερεθίσματα του παρόντος και τα εγγεγραμμένα σ' αυτό ίχνη του παρελθόντος, η ριζική φαντασία συνιστά μια δημιουργία “εκ του μηδενός”, “εκ του τίποτα”, “εκ του κενού”. Δανειζόμενοι τα λόγια του Ζίζεκ, θα λέγαμε ότι «η δυναμική του κενού έγκειται στην πολλαπλότητα και την απροσδιοριστία των νοημάτων» -και όχι στην απουσία των νοημάτων (εξ' ου και οι παραπάνω έννοιες του μηδενός, του τίποτα και του κενού σημειώνονται σε εισαγωγικά)- έγκειται στην δυνατότητα του κενού να απορροφά και να αντανακλά άπειρα διαφορετικά περιεχόμενα». [Zijek ό.α. στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:126] Έτσι, το κενό αφυπνίζει το κοινωνικό ασυνείδητο.

Το Ερείπιο ενσωματώνοντας την «εντροπική»* φύση όλων των πραγμάτων στον φυσικό χώρο, αποκαλύπτει και την χαοτική φύση των ανθρώπων μέσα στον κοινωνικό χώρο. Το **χάος** όμως, δεν ταυτίζεται, όπως θα περίμενε κανείς, με την αταξία: διότι ενυπάρχει κάποιου είδους «τάξη μέσα στο χάος», κάποια

*«Φανταστείτε ένα σκάμμα με άμμο χωρισμένο στα δύο, με μαύρη άμμο στο ένα μέρος και άσπρη άμμο στο άλλο. Αν ένα παιδί τρέξει εκατό φορές στην κατεύθυνση του ρολογιού μέσα στο σκάμμα, η άμμος θα αναμχθεί και θα γίνει γκριζα.» [Smithson 2013:54] Αυτό είναι το φαινόμενο της εντροπίας, το οποίο είναι δείγμα της μη αντιστρεψιμότητας του χρόνου.

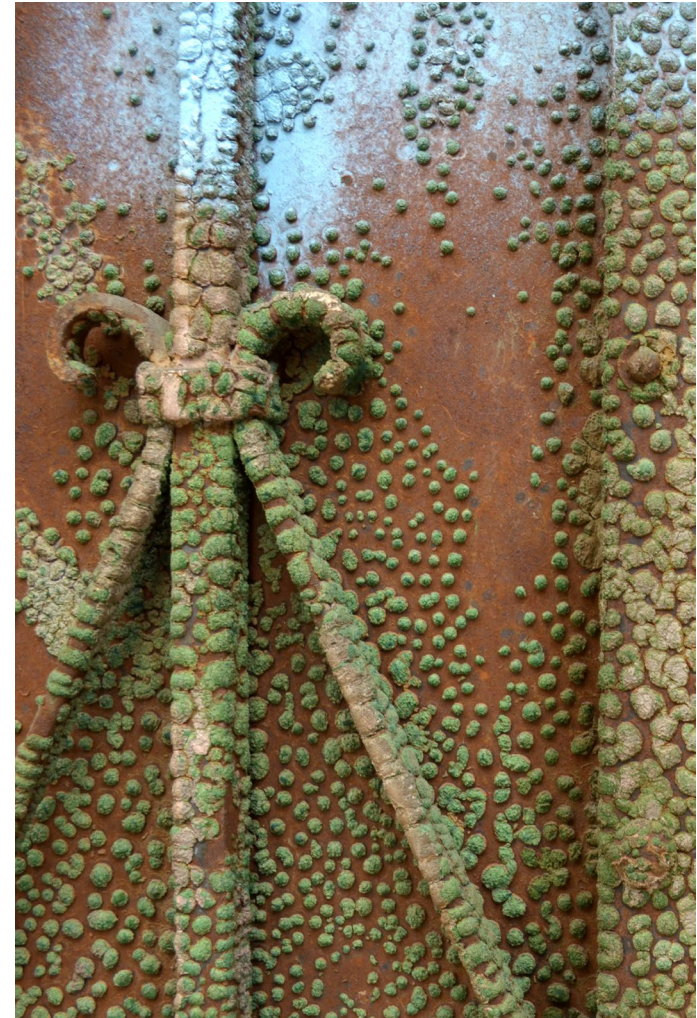
εσωτερική συνέπεια. [Καστοριάδης] Το κενό δημιουργεί νέες δια-τάξεις έξω από την κατεστημένη τάξη πραγμάτων. Έτσι, το συναίσθημα που μας κυριεύει στη θέα του κενού δεν είναι, στην ουσία, ο φόβος, αλλά το δέος μπροστά στην κρυμμένη αρμονία του χάους. Η γοητεία της φθοράς της δομημένης ύλης στο κενό, που προκύπτει μέσα από τη συνεχή διαπάλη ανάμεσα στο φυσικό και το τεχνητό, αντικατοπτρίζει θα λέγαμε και τη γοητεία της παρακμής της δομημένης κοινωνίας, η οποία προκύπτει μέσα από τις διαρκείς συναντήσεις και συγκρούσεις στο αχανές πεδίο της πόλης.

Επιπλέον, το Ερείπιο φανερώνοντας την «παλιμψηστική φύση» όλων των τόπων στην πόλη, αποδεικνύει και την παλιμψηστική φύση της ιστορίας του πολιτισμού. [Barron, στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:2] Όπως η πόλη, έτσι και η κοινωνία αλλάζει διαρκώς μέσα από αλληπάλληλες πολλαπλές καταστροφές «που συσσωρεύουν ερείπια επί ερειπίων και τα ρίχνουν μπροστά στα πόδια μας» [Benjamin 2014:16, παράφραση] Άλλωστε, η καταστροφή δεν είναι παρά η αρχή της δημιουργίας; Το κενό δεν είναι παρά η «αρχή της πράξης»; [Σταυρίδης, στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:48] Η παρακμή ενσωματώνοντας τις ατέλειες της σύγχρονης αστικής ζωής αποδομεί την ορθολογικότητα της σύγχρονης καπιταλιστικής εποχής. Εκφράζει αντίθετα μια παραδοξότητα η οποία αποτελεί κινητήρια δύναμη της δημιουργικότητας. Πώς να σμιλέψεις πάνω στην αβάσταχτη τελειότητα ενός αρχαιοελληνικού αγάλματος; Πώς να γράψεις πάνω στην τρομακτική καθαρότητα ενός λευκού χαρτιού;

Η δημιουργία δεν στηρίζεται στην παρθενογένεση αλλά σ' έναν γενεσιουργό διάλογο με την ιστορία και τον κόσμο. Ταυτόχρονα, δεν θεμελιώνεται πάνω στον “θαυμαστό καινούργιο

KENO

κόσμο" αλλά πάνω στα ψεγάδια αυτού του κόσμου, σε εκείνα τα στοιχεία που φανερώνουν την ηθική και κοινωνική του παρακμή. Το κενό συνιστά την κατεξοχήν χωρική έκφραση της πτώσης της σύγχρονης πόλης και κοινωνίας. Εκεί λοιπόν, θα αναζητήσουμε το εφιαλτήριο της κοινωνικο-πολιτικής αλλαγής. Όπως λέει και ο Τριγκ, «το σύγχρονο ερείπιο επαναπροσδιορίζει την πρόοδο ενσωματώνοντας την παρακμή.» [Trigg 2009] Υποψιάζομαι ότι ο λεγόμενος "βανδαλισμός", αυτό που ο Αγκάμπεν αποκαλεί «βεβήλωση», δεν είναι παρά ένα πρώτο βήμα προς την επανοικειοποίηση της πόλης και την μεταστροφή της υπάρχουσας κοινωνίας. Η λεγόμενη "παθητική βία" -η αντίσταση*- δεν είναι παρά ένα εργαλείο επανάκτησης του αστικού χώρου, ή όπως θα έλεγε ο Λεφέβρ, άσκησης του «δικαιώματος στην πόλη» για την «παραγωγή της πόλης από τους ίδιους τους κατοίκους της».

*Δεν αναφερόμαστε σε μια "ενεργητική", ωμή βία αλλά σε μια "παθητική" αντίσταση, σε μια δημιουργική πράξη. «Η λεγόμενη παθητική αντίσταση αποτελεί έναν από τους πιο ενεργητικούς τρόπους δράσης που επινοήθηκαν ποτέ, διότι είναι αδύνατον να αντιμετωπιστεί με τον αγώνα» (την ωμή βία), «αλλά μόνο με την μαζική σφαγή» (τον αφανισμό). [Arendt 1986:274]

Ο Μέγας Χαν ξεφύλλιζε στον άτλαντά του, τους χάρτες των πόλεων που απειλούν μέσα στους εφιάλτες και τις κατάρρες: Ενόχ, Βαβυλώνα, Γιάχου, Μπούτουα, Γενναίος Νέος Κόσμος.

Είπε:

- "Όλα είναι ανώφελα, αν ο τόπος της τελικής άφιξης δεν μπορεί παρά να είναι η κολασμένη πόλη κι είναι εκεί που μας τραβάει το ρεύμα, με κύκλους που όλο και στενεύουν".

Κι ο Πόλο:

- "Η κόλαση των ζωντανών δεν είναι κάτι που θα υπάρξει, αν υπάρχει μια, είναι αυτή που βρίσκεται ήδη εδώ, η κόλαση που κατοικούμε κάθε μέρα, που φτιάχνουμε με το να ζούμε μαζί. Δύο τρόποι υπάρχουν για να γλυτώσεις από το μαρτύριό της. Ο πρώτος είναι εύκολος σε πολλούς: δέξου την κόλαση και γίνε μέρος της έτσι που να μην την βλέπεις πια. Ο δεύτερος είναι επικίνδυνος κι απαιτεί συνεχή επαγρύπνηση και γνώση: ψάξε και μάθε ν' αναγνωρίζεις ποιός και τι στην μέση της κόλασης, δεν είναι κόλαση κι αυτά κάνε να διαρκέσουν, δώσε τους χώρο!"

Ίταλο Καλβίνο
(Αόρατες Πόλεις)

ΤΟ ΚΕΝΟ ΩΣ ΜΗΤΡΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Τα κενά καθώς συντελούν ένα ρήγμα στον καθημερινό χώρο και τον κανονικό χρόνο της πόλης, διαμορφώνουν νέες πραγματικότητες εν τω γίνεσθαι οι οποίες διαχωρίζουν τη θέση τους δραστικά από την καθιερωμένη καθημερινότητα. Τα κενά συγκροτούν ένα πρόσφορο έδαφος για έκφραση και δράση στο αστικό τοπίο και έτσι επιτρέπουν την αποκάλυψη των υποκειμένων μακριά από τις τετριμμένες κοινωνικές συμπεριφορές. Παράλληλα, συγκροτούν έναν τόπο συνάντησης με την ετερότητα και ακολούθως αποτελούν έναυσμα για την εκδήλωση νέων τρόπων επικοινωνίας έξω από το κατεστημένο πολιτικο-οικονομικό σύστημα. Με λίγα λόγια, το κενό συνιστά μήτρα ανάδυσης της προσωπικής ελευθερίας και νέων μορφών κοινωνικών σχέσεων.

Τα κενά πέρα από τα ίχνη του παρελθόντος φέρουν συχνά και τα ίχνη της τρέχουσας ιστορίας -τα **απομεινάρια** μιας πρόσφατης οικειοποίησης- κι έτσι θα λέγαμε ότι κατά κάποιον τρόπο αυτοακυρώνονται ως κενά. Τα κενά αποδεικνύουν τελικά ότι δεν είναι ακριβώς κενά· ότι ενώ φαίνονται ερειπωμένα, δεν είναι κατ' ανάγκην και ερημωμένα. Σε πολλές περιπτώσεις είναι στην ουσία βιωμένα -έστω και με ελαφρείς, εφήμερους τρόπους. Τα γκραφίτι πάνω στους τοίχους των ερειπίων, παραδείγματος χάριν, αποτελούν ίχνη τα οποία φανερώνουν την παραβίαση των κενών από διάφορους καλλιτέχνες του δρόμου. Επιπλέον, τέτοια σημάδια αποτελούν και οι εγκοπές στα όρια των κενών οι οποίες φανερώνουν την διάνοιξη των κενών από ρακοσυλλέκτες,

χάκερ κ.α.

Στα κενά δεν παρατηρούμε μόνο τα ίχνη μιας πρόσφατης οικειοποίησης αλλά θα δούμε πολύ συχνά και την παρουσία της ίδιας της ζωής στο παρόν· με απλά λόγια, θα δούμε **πρόσωπα**. Για παράδειγμα, βλέπουμε αυτόνομους οικιστές που βρίσκουν στέγη στο κενό κατοικώντας το ως προσωρινό σπίτι. Επιπλέον, όλοι θυμόμαστε τους εαυτούς μας ως παιδιά, ή ακόμη και ενήλικες, να τρυπώνουμε τουλάχιστον μια φορά στη ζωή μας σε κάποιο ερείπιο και να το ιχνηλατούμε απ' άκρη σ' άκρη σαν αστικοί εξερευνητές. Όλα αυτά τα παραδείγματα αποδεικνύουν ότι στα κενά ανθίζουν ήδη αμέτρητες «καθημερινές πρακτικές λαθραίας δημιουργικότητας», οι οποίες διαμορφώνουν νέες μορφές κατοίκησης και νέους τρόπους συμπεριφοράς. [De Certeau]

Τα κενά συνιστούν διάφορες διαφοροποιημένες και συνεχώς διαφοροποιούμενες πραγματικότητες μέσα στην κυρίαρχη ακλόνητη πραγματικότητα της σύγχρονης αστικής ζωής. «Αναπαριστούν τον πολιτισμό μας στο ασυνείδητο πολλαπλό του γίνεσθαι.» [Careri, στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:110] Παρόλο που τα κενά σε τέτοιες στιγμές ενεργοποίησης αρχίζουν να προσιδιάζουν στον δημόσιο χώρο της πόλης, στην πραγματικότητα, έρχονται σε απόλυτη ρήξη με αυτόν. Διότι τα κενά προσφέρουν «διεξόδους για απροσδόκητες και αυθόρμητες συναντήσεις, ανεπίσημα συμβάντα και εναλλακτικές δραστηριότητες έξω από τον όλο και πιο εμπορευματοποιημένο, ελεγχόμενο και ιδιωτικοποιημένο “ανοιχτό” αστικό χώρο.» [Barron, στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:3] Είναι θα λέγαμε οι πραγματικοί “ελεύθεροι” χώροι της πόλης, είναι χώροι ελευθερίας.

Το Ερείπιο παρότι εκ πρώτης όψεως μοιάζει αφιλόξενο και

εχθρικό, κατά βάθος δημιουργεί μια αίσθηση φωλιάς μέσα στο πολύβουο και αχανές αστικό τοπίο. Πέρα από το σπίτι, μόνον εκεί θα βρεις ησυχία για να σκεφτείς, να κρυφτείς, να κλάψεις, θα νιώσεις άνετα να μοιραστείς κάποιο μυστικό, να συνάψεις μια “απαγορευμένη” σχέση ή ακόμη και να κάνεις έρωτα μακριά από τα αδιάκριτα βλέμματα των περαστικών ή της οικογένειας. Διότι ο δημόσιος χώρος αποτρέπει αναμφίβολα τέτοιου είδους διαχυτικότητα. Είναι θλιβερό αν αποδεχτούμε ότι όλες οι ιδιαίτερες στιγμές της προσωπικής μας ζωής θα είναι εσαεί περιορισμένες μέσα στο σπίτι μας ή πολύ περισσότερο ανάμεσα στους τέσσερις τοίχους του δωματίου μας. Με αυτό το σκεπτικό το κενό νοείται ως **καταφύγιο** που συνιστά θα λέγαμε έναν αυτορυθμιζόμενο “ανασφαλή” χώρο, ο οποίος αγκαλιάζει τις οριακές καταστάσεις και τις οριακές συμπεριφορές.

Εκεί, διαδραματίζεται ένα ζωηρό παιχνίδι από σχέσεις ανάμεσα στο υποκείμενο και τον χώρο και έτσι δημιουργούνται «ανεξίτηλοι δεσμοί με τον τόπο». [Barron, στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:10] Το κενό διαμορφώνεται από το υποκείμενο και αντίστροφα το υποκείμενο διαμορφώνεται από το κενό. Ή αλλιώς, το κενό καθρεφτίζει τον εαυτό και, θα τολμούσαμε να πούμε, ο εαυτός καθρεφτίζει* το κενό. Το διακύβευμα, ωστόσο, είναι η επινόηση ενός ανοιχτού παιχνιδιού από σχέσεις και μεταξύ των υποκειμένων που κατοικούν το κενό, όπου πια οι άνθρωποι θα διαμορφώνονται ο ένας από τον άλλον, όπου ο καθένας

*«Μέσα από την εγγύτητά του με το “Zone”», το αστικό κενό στο οποίο διαδραματίζεται η ταινία “Stalker” του Ταρκόφσκυ, ο ήρωας θα λέγαμε ότι «έγινε ένα ανθρώπινο ανάλογο του κενού· ένα οριακό, ακαθόριστο, διάμεσο πρόσωπο του οποίου η ζωή είναι ανεπίσημη και παροδική». [Radovic, στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:124]

θα καθρεφτίζεται στα μάτια του άλλου. Κοντολογίς, αναφερόμαστε στην ανάδυση της κοινότητας μέσα από την «πραγμάτωση των κοινωνικών σχέσεων». [Κωτσάκης 2008:21-22]

Το κενό φιλοξενεί ήδη κάποιες μορφές σχέσεων επικοινωνίας. Μια πρώτη μορφή τέτοιων σχέσεων είναι η επικοινωνία του υποκειμένου με έναν αόριστο άλλο, η οποία προκύπτει από την παρατήρηση και αναγνώριση διαφόρων ιχνών παρουσίας. Ο πιο διαδεδομένος τρόπος αυτής της μορφής σχέσεων επικοινωνίας είναι η πρακτική της τέχνης του δρόμου και κατά κύριο λόγο το γκραφίτι. Διότι το γκραφίτι αφήνει πίσω του ίχνη τα οποία μιλούν αφ' εαυτού απευθυνόμενα μάλιστα όχι μόνο σε εκείνους που κατοικούν τα κενά αλλά και όλους όσους τυχαίνει απλά να περιπλανιούνται γύρω από αυτά. Έτσι, η τέχνη του δρόμου αποτελεί μια **συμβολική γλώσσα** επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων η οποία εφευρίσκει ένα ευρύ δίκτυο σχέσεων επικοινωνίας.

Μια δεύτερη μορφή τέτοιων σχέσεων είναι η επικοινωνία του υποκειμένου με τον συγκεκριμένο άλλο, η οποία προκύπτει μέσα από την παρατήρηση και αναγνώριση της ίδιας της παρουσίας των προσώπων που οικειοποιούνται τα κενά και αντίστροφα, της εμφάνισης του υποκειμένου προς αυτά. Ο τρόπος ανάδυσης αυτής της μορφής σχέσεων επικοινωνίας είναι η **ενσώματη συνάντηση** με την ετερότητα. Εν προκειμένω, μιλάμε για την “συνέλευση” του 4^{ου} κόσμου. Ο καλλιτέχνης του δρόμου συναντά τον αυτόνομο οικιστή, ο αυτόνομος οικιστής συναντά τον αστικό εξερευνητή, ο αστικός εξερευνητής τον διανοούμενο νομά, ο νομάς τον ρακοσυλλέκτη, ο ρακοσυλλέκτης τον χάκερ, ο τελευταίος με τη σειρά του συναντά τον πλάνη στοχαστή και πάει λέγοντας...*Όπως και να ‘χει, η ενσώματη συνάντηση με την ετερότητα εξακολουθεί να αποτελεί έναν τρόπο άρρητης

επικοινωνίας που διαμορφώνει δίκτυα σχέσεων επικοινωνίας μεταξύ αγνώστων.

Η τελευταία μορφή επικοινωνίας αν και ποσοτικά κατώτερη, αφού εμπλέκει ένα μικρό κομμάτι της κοινωνίας είναι σαφώς

*Ο μόνος ανθρωπότυπος που εξαιρείται από αυτή την ακολουθία σχέσεων παρόλο που κατοικεί κι αυτός τα κενά είναι ο ναρκομανής. Ο ναρκομανής αυτοεξαιρείται από το δίκτυο του 4ου κόσμου, στον βαθμό που υπό την επήρεια ουσιών δεν είναι σε θέση παρά να συνομιλεί με τον εαυτό του. Σε κάποιες περιπτώσεις συνομιλεί νοητά με τον Κόσμο -τον αφηρημένο άλλο- αλλά ποτέ με τον Άλλο, προσδιορισμένο ή απροσδιόριστο.

ποιοτικά ανώτερη από την πρώτη μορφή καθώς συνάπτει προσωπικές σχέσεις επικοινωνίας και όχι “πραγματιστικές”. Εδώ “μιλά” το ίδιο το υποκείμενο αυτοπροσώπως και όχι το “πράγμα” -το ίχνος της παρουσίας του. Έτσι, «μέσα από την αναγνώριση της παρουσίας του από τον άλλο» το υποκείμενο «συγκροτείται σε πρόσωπο». Και «η αναγνωρισμένη παρουσία ολοκληρώνεται σε κοινωνική σχέση τη συνθετική στιγμή της συγκρότησης μιας κοινής προσδοκίας.» [Κωτσάκης 2008:21-22] Παρόλα αυτά, καμιά από τις παραπάνω μορφές σχέσεων επικοινωνίας δεν οδηγεί κατ’ ανάγκη στην πραγμάτωση των κοινωνικών σχέσεων. Η ανάδυση των κοινωνικών σχέσεων πραγματώνεται μέσα από το σχηματισμό μιας κοινής προσδοκίας επανάληψης της συνάντησης με τον άλλον.

Ένα παράδειγμα παρέμβασης στο κενό, η οποία οδηγεί όχι μόνο στην ανάδυση ενός δικτύου σχέσεων επικοινωνίας αλλά και στην πραγμάτωση ενός πεδίου κοινωνικών σχέσεων, είναι οι **κοινωνικο-πολιτικές καταλήψεις**. Ωστόσο, οι καταλήψεις συχνά δεν εφευρίσκουν ανοιχτά κοινωνικά δίκτυα, αντίθετα, συνήθως εγκαθιδρύουν «κλειστά συστήματα» κοινωνικών σχέσεων, τα οποία αποκλείουν την αποκάλυψη του προσώπου και τη συνάντηση με την ετερότητα ενώ παράλληλα προωθούν την παγίωση «συλλογικών ταυτοτήτων». Έτσι, οι καταλήψεις διαμορφώνουν στα αστικά κενά περιφραγμένες συλλογικότητες. Το διακύβευμα όμως είναι η επινόηση ρευστών κοινωνικών διεργασιών που να διαμορφώνουν «ανοιχτές κοινότητες κοινωνών (commoners)»*. [Σταυρίδης 2016:19,231] Η υπέρτατη λοιπόν μορφή οικειοποίησης των κενών δεν είναι οι συλλογικές καταλήψεις αλλά οι κοινοτικές καταλήψεις.

Όπως αναφέρουν οι Χαρτ και Νέγκρι, «η κοινότητα δεν υπάρχει απλώς, φτιάχνεται. Δεν είναι θεσμός ούτε οργανισμός, αλλά ένας

τρόπος διαμόρφωσης δεσμών μεταξύ των ανθρώπων.» [Hardt & Negri στο βιβλίο του Σταυρίδη 2016:73] Εδώ υποστηρίζουμε ότι το Ερείπιο αποτελεί έναν πορώδη χώρο, ένα δυνητικό «**κατώφλι**» προς την ανάδυση της κοινότητας. Η κοινότητα θεμελιώνεται όχι στην ενικότητα, αλλά στην πολλαπλότητα, η οποία δεν αναδεικνύει τις ταυτότητες των υποκειμένων αλλά τις ετερότητες επιτρέποντας την «αναγνώριση» των διαπροσωπικών «διαφορών». Επιπλέον, στηρίζεται στη συγκρισιμότητα, η οποία ενθαρρύνει όχι μόνο τη συνύπαρξη αλλά επίσης τη «συνάντηση των διαφορών». Τέλος, ολοκληρώνεται με τη μεταφρασιμότητα, η οποία «δημιουργεί ένα πρόσφορο έδαφος για διαπραγματεύσεις μεταξύ των διαφορών». Όπως εκλαμβάνουμε τα γραφόμενα του Σταυρίδη, πολλαπλότητα, συγκρισιμότητα και μεταφρασιμότητα, αποτελούν λοιπόν τα συστατικά στοιχεία των κοινωνικών σχέσεων που διαμορφώνουν την κοινότητα. Μια κοινότητα που δεν ακολουθεί δεδομένα πρότυπα, αλλά «επινοεί κυριολεκτικά η ίδια τον εαυτό της». [Σταυρίδης 2016:69-71]

*Ένα από τα ελάχιστα δείγματα κατάληψης κενού στην Ελλάδα που κατορθώνει -τουλάχιστον μέχρι σήμερα, γιατί το μέλλον μοιάζει δυσοίωνο- να διαμορφώνει μια ανοιχτή κοινότητα κοινωνών και μάλιστα με ευρεία απήχηση, είναι η κατάληψη του πάρκου Ναυαρίνου στην γειτονιά των Εξαρχείων στην Αθήνα.

ΤΟ ΚΕΝΟ ΩΣ ΔΥΝΗΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ ΜΕΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Τα κενά, στον βαθμό που είναι οριακοί χώροι -ταυτόχρονα μέσα αλλά και έξω από την πόλη-, αποτελούν τα πιο τρωτά σημεία του αστικού ιστού και έτσι, συγκροτούν ένα εύφορο έδαφος για την αμφισβήτηση της σύγχρονης αστικής δομής. Τα κενά, στον βαθμό που είναι τόποι του 4^{ου} κόσμου -ενός οριακού κόσμου που βρίσκεται στις παρυφές του συστήματος- προσφέρουν τελικά μια πολύτιμη ευκαιρία για την ανατροπή του σύγχρονου πολιτικο-οικονομικού συστήματος. Το Ερείπιο είναι το κατώφλι απ' όπου περνά ο δρόμος της επανάστασης*. «Η δημιουργικότητα, το παιχνίδι, το πάθος και τα πειράματα στις κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες δεν είναι μέσα για κάτι άλλο αλλά αποτελούν οι ίδιες το σκοπό της κοινής κοινωνικής ζωής, είναι τρόποι κοινωνικής οργάνωσης που θα μπορούσαν να περιγράψουν έναν δρόμο πέρα από την κυριαρχία της οικονομίας.» [Σταυρίδης 2016:85] Με λίγα λόγια, το κενό συνιστά ένα δυνητικό πεδίο μεταστροφής της πόλης και της κοινωνίας.

Η ενστικτώδης **αντίδραση** του οποιουδήποτε ιθύνοντα -συμπεριλαμβανομένου του αρχιτέκτονα- μπροστά στην

*Δεν μιλάμε εδώ για μια προλεταριακή επανάσταση, μια παγκόσμια επανάσταση, ούτε καν για μία μελλοντική επανάσταση. Πρόκειται για μία επανάσταση υπαρκτή ήδη, την επανάσταση της καθημερινής ζωής, την επανάσταση ολόκληρης της γης όμως όχι συνολικά, αλλά διάσπαρτα και σημειακά· είναι η επανάσταση του Πλήθους που ασφυκτιά και εκρήγνυται. [Μαστρογεωργοπούλου 2014:11]

παρακμή του κενού είναι είτε η καταστροφή είτε η αποκατάσταση. Όμως, η καταστροφή του κενού θα διέλυε κάθε αναφορά της μνήμης και της φαντασίας μας, ενώ η αποκατάσταση θα διέλυε επίσης κάθε δυναμική αλλαγής. Διότι, η ζωή του Ερείπιου τελειώνει όχι μόνο με τον αφανισμό του, αλλά και με την ανακοπή της ερείπωσής του. Εμείς δε βλέπουμε το ερείπιο αισθητικά από τη σκοπιά του αποκαταστάτη αλλά βιωματικά από τη σκοπιά του επαναστάτη (επί + ανά + ίστημι= στήνω κάτι, είμαι παρόν). Θεωρούμε ότι «το Ερείπιο είναι ολοκληρωμένο μέσα στην θραυσματικότητα του. Εάν η θραυσματική ποιότητα του ερείπιου αποκαθιστούνταν και μετατρέποταν σε συνολικότητα, τότε θα έχανε την οντότητά του ως ερείπιο και θα υπέπιπτε σε μνημείο. Μέσα στη συνέχεια της αποσάρθρωσής του, το Ερείπιο μας ανταμείβει με διορατικότητα» και επινοητικότητα. [Trigg 2009:xviii]

Η οποιαδήποτε **παρέμβαση** στο κενό οφείλει να σεβαστεί και να προστατέψει το «ασαφές έδαφος» του κενού. Η πολυπόθητη “πλήρωση” του κενού δεν αφορά τη θεμελίωση μιας δομής, την παγίωση μιας μορφής ή την όξυνση των ορίων. Η εκπλήρωση της επιθυμίας δεν αφορά την επιβολή εξουσίας και κοινωνικών διαχωρισμών. Το αντίθετο. Σε αντιδιαστολή με τον «υπερσχεδιασμένο και κανονικοποιημένο χώρο της σύγχρονης δυτικής πόλης που παράγει μια κοινωνική τάξη εξολοθρεύοντας τις “παραβατικές” συμπεριφορές και τις ιδιοσυγκρασιακές αντιλήψεις», το κενό οφείλει να διατηρήσει την αταξία του ως ένας χώρος «χωρίς προφανείς κανόνες» ο οποίος ενθαρρύνει απεριόριστους τρόπους νοηματοδότησης και “πραξι-θέτησης”. [Edensor στο βιβλίο των Frank και Stevens 2007:234] Το Ερείπιο συνιστά πάνω απ’ όλα έναν χώρο όπου όλα είναι δυνατά. Διαμορφώνει πραγματικότητες εν δυνάμει.

Η όποια δημιουργική **πράξη** μέσα στο κενό οφείλει να είναι μια «μη κατευθυντική παρέμβαση», η οποία θα επινοεί «ένα ανοιχτό παιχνίδι από σχέσεις που δεν αποκλείει αλλά περικλείει δυναμικά όλους όσους είναι έξω από αυτό» η οποία θα συγκροτεί το Πλήθος*. [Hardt & Negri 2000:103] Διότι, «μόλις το κενό γίνει ο οριστικός χώρος του οριακού και για το οριακό, για τη σχεδιασμένη εναλλακτική και την ενορχηστρωμένη αντίσταση, κινδυνεύει να μην προσφέρει πια το κατώφλι για οποιαδήποτε δυναμική. Χωρίς την αμφισημία και την αμφιταλάντευσή του, ο κενός χώρος γίνεται απλά ένας χώρος, ένα περικλειστο έδαφος, απ’ όπου οι μεταφορικές δυνατότητες έχουν αφαιρεθεί μαζί με την αφαίρεση της αβεβαιότητας.» [Radonic, στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:122] Με λίγα λόγια, τα κενά πρέπει πάση θυσία να διατηρήσουν την ποικιλία και τη ζωντανία τους στο κοινωνικό φαντασιακό, ακόμη κι αν αυτό σε ορισμένες περιπτώσεις σημαίνει ότι είναι προτιμότερο να παραμείνουν “νεκρά” μέσα στον χώρο της κοινωνικής πραγματικότητας.

Στον μετέωρο χώρο του κενού, πιστεύουμε ότι πιο δόκιμες είναι εκείνες οι πρακτικές που θεμελιώνουν τις κοινωνικές σχέσεις πάνω σε μια κατ’ εξοχήν “έμπρακτη” επικοινωνία και όχι ως είθισται στην “έλλογη” επικοινωνία. Διότι η πράξη** εμπεριέχει δύο βασικά στοιχεία, τα οποία δεν τα διαθέτει κατ’ ανάγκην ο λόγος -κυρίως η ομιλία αλλά ακόμα και η γραφή (ή το σχέδιο).

*Το Πλήθος, σε αντίθεση με τον λαό, «είναι ένα και ταυτόχρονα πολλαπλό. Απαρτίζεται από αμέτρητες ετερότητες εσωτερικές, οι οποίες δεν συγκλίνουν σε μια ενότητα ή μια ταυτότητα μοναδική.» [Μαστρογεωργοπούλου 2014:6]

**Εδώ ας μη συγχέουμε την πράξη με την εργασία, την διασκέδαση, την βία ή άλλες μορφές δράσης.

Προϋποθέτει από τη μία πλευρά, ισχυρή πρόθεση, δηλαδή μια έντονη συναισθηματική εμπλοκή με το εκάστοτε κοινωνικό ζήτημα και από την άλλη μεριά, ισχυρή συνείδηση, δηλαδή μια διαρκή νοητική επεξεργασία της θέσης μας πάνω σε αυτό το ζήτημα. Επιπλέον, η πράξη έχει αναντίρρητα πολύ πιο ραγδαίες και απρόβλεπτες συνέπειες από οποιαδήποτε άλλη δράση, οι οποίες προκαλούν αλυσιδωτές αντιδράσεις. Με αυτόν τον τρόπο, τα κενά θα μπορούσαν να μετατραπούν σε χώρους ανοιχτού κοινωνικού πειραματισμού.

Σε μια εποχή όπου η πράξη έχει διαχωριστεί και εκτοπιστεί από τον λόγο και μάλιστα ως επί το πλείστον από την «ομιλία, ως μέσο πειθούς και όχι ως τρόπο επικοινωνίας», οφείλουμε να επιχειρήσουμε την επιστροφή στην έμπρακτη επικοινωνία. [Arendt 1986:44] Άλλωστε, η έμπρακτη επικοινωνία είναι ταυτόχρονα μια **άρρητη επικοινωνία**, δηλαδή ένας τρόπος επικοινωνίας ο οποίος από τη μία, αφήνει τα νοήματα εκκρεμή, σε μια κατάσταση δημιουργικής ασάφειας επιτρέποντας τη συνάντηση της ετερότητας, και από την άλλη πλευρά, καθιστά τις προθέσεις και τις συνειδήσεις σαφείς προκαλώντας εποικοδομητικές κοινωνικές συγκρίσεις και συγκρούσεις. Η οικειοποίηση του κενού δεν αφορά τελικά την αποσαφήνιση των νοημάτων ή των «χρήσεων» του χώρου, αλλά απλούστατα την διεύθυνση της ζωής και την ανάδυση της συμβίωσης. Η πράξη αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση της μετατροπής της συνύπαρξης μεταξύ των ανθρώπων σε «συμβίωση» και επομένως της μετατροπής του χώρου σε τόπο.

Η πράξη σε αντίθεση με την δράση είναι ατελής, δεν παράγει έργα αλλά διαδικασίες που η διάρκειά τους είναι απεριόριστη, ανεξάρτητη από την φθαρτότητα της ύλης και την θνητότητα των ανθρώπων. Έγκειται στην «αποκάλυψη του υποκειμένου» στους

άλλους και στηρίζεται ολοκληρωτικά στη «συνεχή παρουσία των άλλων». Θεμελιώνεται στο «πλέγμα των ανθρώπινων σχέσεων». [Arendt 1986:251] Έτσι, θα λέγαμε ότι συνιστά μια **επιτελεστική πρακτική**. Διότι η πράξη δεν στηρίζεται στη διανοητική συνάντηση μέσα από λέξεις και πράγματα που μεταφέρονται από στόμα σε στόμα ή από χέρι σε χέρι, αλλά στην ενσώματη εμφάνιση του προσώπου που εντοπίζεται τόσο στον χώρο όσο και τον χρόνο και αντικατοπτρίζεται στα μάτια των άλλων.

Γνωρίζουμε πολύ καλά ότι η έμπρακτη επικοινωνία, όπως άλλωστε και κάθε άλλη μορφή επικοινωνίας, δε μπορεί να εγγυηθεί την κοινωνική ομαλότητα. Το εγχείρημα, ως έμπρακτη χειρονομία, θα διανύσει αναμφίβολα μια μακρά περίοδο ανεπίλυτων διαφορών και διαφωνιών. Ωστόσο, θεωρούμε ότι όταν οι θέσεις και οι αντιθέσεις μας δοκιμάζονται μέσα από πειραματικές διεργασίες, τότε επιβεβαιώνονται ή απορρίπτονται πολύ πιο γρήγορα και κυρίως γόνιμα απ' ό,τι μέσα από θεωρητικές εργασίες. Διότι αξιολογούνται στον χώρο και τον χρόνο της εκάστοτε κοινωνικής πραγματικότητας από την οποία προέρχονται και στην οποία απευθύνονται. Μέσα από μία συνεχή διαδικασία πράξεων και αντιπράξεων, το κενό θα μπορούσε να μεταμορφωθεί σε πυκνωτή της δημόσιας σφαίρας όπου πλέον οι συναντήσεις και συγκρούσεις της πόλης θα μεταφέρονταν από το επίπεδο του διαλόγου στο επίπεδο της διάδρασης.

Η πράξη μπορεί να συντελέσει τόσο στην δημιουργία όσο και στην καταστροφή. Άλλωστε, η δημιουργία και η καταστροφή είναι δυο έννοιες άρρηκτα συνδεδεμένες, αφού είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Θα επικαλεστούμε και πάλι το παράδειγμα του γκραφίτι, διότι άλλοι το “νομίζουν” για δημιουργία και άλλοι για καταστροφή. Το γκραφίτι χαρακτηρίζεται άλλοτε ως

έκφραση κοινωνικής εφευρετικότητας και άλλοτε ως δείγμα πολιτισμικής μιαιρότητας. Δεν υπάρχει λόγος να αποφανθούμε πάνω στο ζήτημα. Ο κόσμος προχωράει ανέκαθεν μέσα από την **δημιουργική καταστροφή**, αλλιώς δεν αλλάζει τίποτα. Είτε μας αρέσει λοιπόν το γκραφίτι είτε όχι, ανοίγει έναν διάλογο με τον χώρο και τον χρόνο και προκαλεί μια διάδραση στην κοινωνία έξω από τα κατεστημένα πλαίσια της δημόσιας διαβούλευσης παράγοντας έτσι μια νέα κοινωνική συνθήκη.

Τα κενά εγγράφοντας πάνω στο σώμα τους τις αλλεπάλληλες πολλαπλές καταστροφές του παρελθόντος, επιδέχονται τις μεταστροφές του πολυτάραχου παρόντος κι έτσι προδιαγράφουν την δημιουργία ενός αβέβαιου αλλά σίγουρα συναρπαστικού μέλλοντος. Οι πολύπλευρες καταστροφές στην αστική και κοινωνική δομή θα μπορούσαν να διαρρήξουν το κοινωνικό φαντασιακό και να αναδείξουν μια νέα, διαρκώς επαναπροσδιοριζόμενη κοινωνικο-πολιτική οργάνωση. Μέσα από τη μέθοδο “δοκιμή και λάθος”, το κενό θα μπορούσε να διαμορφωθεί ως ένα κυριολεκτικά αέναα μεταλλασσόμενο τοπίο, το οποίο θα βρίσκεται σε μια διαδικασία διαρκούς “διαπραγμάτευσης”. Εκεί δε “νικά” ο πιο δυνατός αλλά ο πιο επίμονος. Αυτός που με την επί της ουσίας παρουσία του διεκδικεί όχι μόνο να έχει λόγο αλλά και να ασκεί πράξεις για την πόλη του. Για την ακρίβεια, δεν υπάρχει νικητής σε αυτόν τον “πόλεμο όλων εναντίον όλων”. Νίκη είναι η επίγνωση της πολυφωνίας και η χαρά της συνδημιουργίας.

Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να επιτευχθεί η πραγματική δημιουργία (δημιουργία= δήμος + έργο). Διότι η δημιουργία, με όλη τη σημασία της λέξεως, δεν είναι το έργο του ενός αλλά το έργο των πολλών. Μόνο που στις μέρες μας οι πολλοί δεν συγκροτούν όπως στην αρχαιότητα έναν δήμο με συνεκτική

εσωτερική δομή και οργάνωση, αλλά αποτελούν ένα άμορφο πλήθος με αμέτρητες εσωτερικές αντιφάσεις. Το κομμάτι εκείνο της κοινωνίας που δημιουργεί μέσα στα κενά δεν είναι το πλήθος αλλά το Πλήθος (με Π κεφαλαίο), το οποίο προς το παρόν ανατρέπει κάθε δεδομένη οργάνωση ώστε να καταφέρει στο μέλλον -μακρινό ή κοντινό- να μεταστρέψει την υπάρχουσα κατάσταση. Το κενό λοιπόν συνιστά έναν "άλλο τόπο" μέσα στην πόλη όπου επωάζεται μια "πόλη-έργο". Και ο 4^{ος} κόσμος αποτελεί ένα άλλο Πλήθος μέσα στην κοινωνία το οποίο εγκυμονεί έναν κοινό κόσμο.

Μπροστά στις "μικτότατες" στρατηγικές της εξουσίας ο 4^{ος} κόσμος προτάσσει τις δικές του τακτικές -πάλι μικρότατες και διάσπαρτες-, οι οποίες «εμπαίζουν τους μηχανισμούς πειθαρχίας και "συμμορφώνονται" μ' αυτούς μόνο και μόνο για να τους παρακάμψουν και να τους μεταστρέψουν». [De Certeau 2010:59] Οι τακτικές αυτές δεν περιγράφονται εύκολα ούτε αναπαρίστανται. Διαφεύγουν από τη θεωρία και ταυτόχρονα απωθούν τη θεωρία. Διότι, οι επιτελεστικές πρακτικές οφείλουν, αν θέλουν να συνεχίσουν το έργο τους, να παραμένουν κρυμμένες μέσα στα κενά της πόλης, αθέατες από τους μηχανισμούς της εξουσίας. Αλλιώς το εγχείρημα κινδυνεύει να αφανιστεί πριν καλά καλά εμφανιστεί. Η επιβίωση και η επιτυχία τους βασίζεται εξολοκλήρου στην ικανότητά τους να παριστάνουν ότι δε συμβαίνει τίποτα. Σε αυτήν την ήρεμη δύναμη του 4^{ου} κόσμου θεμελιώνεται η μικροφυσική του πράττειν. Με λίγα λόγια, ο 4^{ος} κόσμος πρέπει πάση θυσία να διατηρήσει την αφάνειά του απέναντι στο κράτος ακόμη κι αν κάτι τέτοιο σε ορισμένες περιπτώσεις σημαίνει ότι είναι προτιμότερο να παραμείνει "αόρατος" μέσα στον χώρο της κοινωνικής πραγματικότητας.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ: το αστικό Κενό ως Κοινός τόπος

Είναι εκείνο το φίδι το ξαπλωμένο πάνω στο χιόνι μια χειμωνιάτικη μέρα. Δε ζητούσε τίποτε, ίσως να ήταν σε χειμερία νάρκη. Ένας χωρικός καθώς περπατούσε το μάζεψε και, γυρνώντας στο σπίτι του, το άπλωσε μπροστά στη φωτιά όπου εκείνο αμέσως ξύπνησε. Από το έξω στο μέσα, από την νάρκη στη ζωή, από τον ύπνο στον θυμό, από την αδιαφορία στο μίσος: από το ψυχρό στο θερμό... Μόλις λοιπόν γύρισε από το κρύο στη ζέστη, το ζουδι επιτίθεται: μα τί αγάριστο, λέει ο χωρικός, να πώς μου το ξεπλήρωσε!

Ωστόσο, δε τα λογάρισε καλά...

Κοιμάστε κάπου ήρεμα κι ωραία και μόλις ξυπνάτε βρίσκεστε να χρωστάτε. Ζείτε χωρίς να έχετε ανάγκη για κάτι άλλο και, ξαφνικά, κάποιος ισχυρίζεται ότι έσωσε την πατρίδα σας, ότι υπερασπίζεται την τάξη σας, τα συμφέροντά σας, την οικογένεια και το τραπέζι σας...

Ποιός από τους δύο, παρακαλώ, είναι αγάριστος; Ποιος από εσάς δέχεται να αλλάξει τόπο, να μεταφερθεί από το έδαφός του, να γίνει παθητικό αντικείμενο για κάποιον άλλο, τον πρώτο τυχόντα περαστικό και τα καπρίσια του;

Μισέλ Σερ
(Το παράσιτο)

Τα κενά καθώς διαχέονται διάσπαρτα και σημειακά μέσα στην πόλη διαμορφώνουν ένα αποσπασματικό δίκτυο, το οποίο δρα παρασιτικά στην κυρίαρχη αστική δομή. Αν και αντικειμενικά αποσπασματικό, το δίκτυο αυτό είναι υποκειμενικά συνεκτικό στον βαθμό που παρουσιάζει μεγάλη πυκνότητα στο αστικό τοπίο, ειδικά στο κέντρο της ιστορικής μεσογειακής πόλης, και ταυτόχρονα παρουσιάζει υψηλή ορατότητα προς τον δημόσιο χώρο, αφού βρίσκεται σε άμεση γεινίαση με τον δρόμο. Έτσι τα κενά κατέχουν περίοπτη θέση μέσα στον αστικό ιστό. Παρόλο που απέχουν από την καθημερινότητα της πόλης, κεντρίζουν το βλέμμα και με αυτόν τον τρόπο αποκτούν ενεργό ρόλο στη σύγχρονη μητροπολιτική εμπειρία.

Θα τολμούσαμε να πούμε ότι το Ερείπιο αποτελεί τον απαγορευμένο καρπό της μετανεωτερικής πόλης: ξεπροβάλει διαρκώς μπροστά στα μάτια μας τραβώντας την προσοχή μας, εκπέμπει ένα μυστήριο που ερεθίζει την περιέργειά μας και τέλος στέκει ανυπεράσπιστο προκαλώντας έτσι την επιθυμία μας να το “δοκιμάσουμε”. Εκείνοι που μας δηλώσανε ρητά να μην αγγίζουμε και πάνω απ’ όλα να μη γευτούμε το μήλο δεν είναι πια εκεί ώστε να μας αποτρέψουνε. Έτσι το κενό συνιστά ένα δυνητικό αντικείμενο διεκδίκησης για την κοινωνία και συγκεκριμένα για το Πλήθος, το οποίο αντιπασσόμενο στην κυρίαρχη εξουσία, αμφισβητεί πέρα από το κρατικό σύστημα και το συνακόλουθο καθεστώς της ιδιοκτησίας. Μόνο που εδώ το κενό δε συμβολίζει τον καρπό της γνώσης αλλά τον

καρπό της ζωής· μιας ζωής ενεργής -«vita activa» όπως θα έλεγε η Άρεντ- που διαφέρει ριζικά από την ωμή επιβίωση που συνηθίσαμε να ονομάζουμε ζωή.

Μέσα στον κατειλημμένο χώρο της πόλης ο εγκατελημμένος χώρος του κενού φαίνεται στα μάτια μας ως πρόσφορο έδαφος για την μεταστροφή της υπάρχουσας κατάστασης. Εκεί όπου το κράτος βλέπει μια απειλή για την κοινωνία και ένα μελανό σημάδι για την πόλη, εμείς -συγκαταλέγοντας τον εαυτό μας στο Πλήθος- διακρίνουμε μια ευκαιρία και ένα φωτεινό μονοπάτι για μια άλλη κοινωνία και πόλη. Το αστικό κενό συνιστά, κατά την γνώμη μου, έναν **εν δυνάμει κοινό τόπο**. Ο τόπος αυτός έναντι της επιβίωσης υπόσχεται τη συμβίωση με τους άλλους. Ενθαρρύνει τη συνάντηση με την ετερότητα ενώ ταυτόχρονα δεν αποκλείει τη σύγκρουση. Διότι θεωρούμε ότι οι κοινωνικές συγκρούσεις που συμβαίνουν πρόσωπο με πρόσωπο καλλιεργούν μια ωριμότητα και «την ικανότητα αναγνώρισης και αντιμετώπισης των διαφορών» σε αντίθεση με άλλες προσεγγίσεις οι οποίες, «αποφεύγοντας τις κοινωνικές συγκρούσεις παρασυρμένες από τον μύθο της αλληλεγγύης» και της αρμονικής συμβίωσης, στην πραγματικότητα προωθούν «την εξάλειψη ή την καταπίεση των διαφορών». [Frank & Stevens 2007:22 παράφραση] Ο κοινός χώρος για εμάς δεν αποτελεί ένα ιδανικό θεωρητικό πρότυπο, αλλά ένα ρεαλιστικό πρακτικό εγχείρημα με τρομακτικές αλλά και θαυμαστές ατέλειες.

Με αυτήν την έννοια, το Ερείπιο δεν είναι ένας κενός χώρος αλλά μάλλον ένας χαώδης χώρος· ένα ανεκδήλωτο Είναι με άπειρες δυνάμεις σε λανθάνουσα κατάσταση. Εκεί η καταστροφή και η δημιουργία, η σιωπή και η πράξη, η παρακμή και η πρόοδος, η συνάντηση και η σύγκρουση αλληλοδιαδέχονται η μία την άλλη σε μια σπασμωδική αλλά αποφασιστική κίνηση

προς έναν άλλο κόσμο. Δεν μπορούμε να κρίνουμε εάν αυτός ο κόσμος θα είναι καλύτερος ή χειρότερος, κατά πόσο θα είναι σκοτεινότερος ή λαμπρότερος αλλά μπορούμε με ασφάλεια να υποθέσουμε ότι αυτός ο άλλος κόσμος θα είναι ένας κοινός κόσμος, στον βαθμό που θα έχει διαμορφωθεί από τους ίδιους τους ανθρώπους του. Το κενό λοιπόν εγκυμονεί έναν **κοινό κόσμο εν τω γίνεσθαι**. Διατηρούμε πίστη* στην ανθρωπιά των ανθρώπων και γι' αυτό θεωρούμε ότι το απόσταγμα αυτής της ιστορίας δε θα είναι κατ' ανάγκην ένας ατέλειωτος σωρός από συντρίμια, αλλά μπορεί να είναι ένας νέος πλουραλιστικός κόσμος.

Ο κόσμος αυτός δεν έρχεται να αντικαταστήσει τον κόσμο

που ξέρουμε μέχρι σήμερα. Έρχεται να παρεισφρήσει στον υπαρκτό κόσμο, να τον διαβρώσει και να τον μεταλλάξει από μέσα. Τα κενά θα λέγαμε ότι λειτουργούν ως κοινωνικά πειραματικά εργαστήρια που επηρεάζουν την υπάρχουσα κατάσταση επιφέροντας συνεχείς πολύπλευρες αλλαγές. Εκεί κάθε μικρή ακόμη και ανεπαίσθητη αποκάλυψη μπορεί να προκαλέσει ραγδαίες αλυσιδωτές αντιδράσεις που μεταφέρονται τόσο από κενό σε κενό, όσο και από τα κενά προς τον “έξω κόσμο”. Έτσι, η ευρύτερη κοινωνικο-πολιτική αλλαγή δε μπορεί να αποδοθεί χωρικά στο ένα κενό ή το άλλο, στον έναν τόπο ή τον άλλον ούτε να οριστεί χρονικά σε μια στιγμή ή μια περίοδο με αρχή, μέση και τέλος. Εξελίσσεται σύμφωνα με το «φαινόμενο της πεταλούδας». Η αλλαγή της κοινωνίας στην ουσία δεν είναι ενική αλλά πληθυντική, πολλαπλή και πολυδιάστατη. Το κενό διαμορφώνει λοιπόν «ασταθείς αλλά πάντα μεταστατικές και επεκτεινόμενες **κοινωνίες σε κίνηση**». [Σταυρίδης 2018:212]

Κάτω από αυτές τις συνθήκες το κενό μετατρέπεται σε κοινό. Σε αντίθεση με την ευρέως διαδεδομένη «ποροκεντρική θεωρία των κοινών», εμείς θεωρούμε ότι το κενό δεν αποτελεί έναν κοινό πόρο προς κατανάλωση -ακόμη κι αν πρόκειται για μια ισότιμη κατανάλωση- αλλά έναν κοινό τόπο προς κατοίκηση. Με αυτήν την έννοια, όλοι όσοι παρατηρούμε, κατοικούμε και μεταστρέφουμε τα κενά δεν μοιραζόμαστε τον χώρο,

*Ο θεός πέθανε, το κράτος χρεοκόπησε, η πατρίδα εξαυλώθηκε. Το μόνο που μας έμεινε είναι να πιστέψουμε στον άνθρωπο. Και οφείλουμε να το κάνουμε! Ας αναρωτηθούμε όπως μας προτρέπει ο Καστοριάδης: «μπορεί να υπάρξει δημιουργία σε μια κοινωνία που δεν πιστεύει σε τίποτα; Όλα τα μεγάλα έργα που γνωρίζουμε δημιουργήθηκαν μέσα από μια θετική σχέση με κοινά αποδεκτές αξίες.» [Καστοριάδης 2007:24]

“τεμαχίζοντας” με τη σειρά μας την γη και καταμερίζοντάς την σε κομμάτια, παρασυρμένοι από την κυριαρχία της οικονομίας. Μοιραζόμαστε μες στα κενά μια κοινή ζωή. Το κοινό δεν κλίνεται αφού δεν ποσοτικοποιείται. Έτσι το κενό δεν είναι ένας «χώρος των κοινών» αλλά ένας κοινός χώρος. Εδώ οι κοινωνικές σχέσεις δεν αφορούν τα στενά ιδιωτικά οικονομικά συμφέροντα των ανθρώπων αλλά τα πλατιά δημόσια κοινωνικοπολιτικά ενδιαφέροντα πάνω στις κοινές υποθέσεις που διέπουν μια ζωή από κοινού. Διότι το κοινό, σύμφωνα με τον Κωτσάκη, «είναι ο τρόπος επικοινωνίας που ολοκληρώνει την διαφοροποιημένη προσωπική ζωή του καθένα σε μια ενιαιοποιημένη ζωή όλων». [Κωτσάκης στο βιβλίο Urban Conflicts 2015:409]

Ο κοινός χώρος διαφέρει ριζικά από τον δημόσιο χώρο. Ο δημόσιος χώρος είναι εξουσιαστικά οριοθετημένος και θεσμοθετημένος, σχεδιασμένος και παραγμένος από τα πάνω ενώ ο κοινός χώρος ορίζεται μέσα από αυθόρμητες και αυτοσχέδιες πρωτοβουλίες από τα κάτω. Σε αντίθεση με τον δημόσιο χώρο που αποτελεί το κατ' εξοχήν εργαλείο εξουσίας για το κράτος («για να ελέγξει τους ανθρώπους») και να «σμιλέψει τα υποκείμενα» μέσα από τους μηχανισμούς πειθαρχίας, ο κοινός χώρος αποτελεί ένα μέσο απελευθέρωσης για το Πλήθος, έναν τόπο εκδίπλωσης νέων μορφών υποκειμενικότητας «που αποκτώντας χαρακτηριστικά απειλητικά για την ίδια την κοινωνική αναπαραγωγή», μπορούν δυνητικά να υπερβούν τον καπιταλισμό. [Σταυρίδης 2018:45,63] Στον κοινό χώρο, όπως αναφέρει ο Σταυρίδης, «οι άνθρωποι δεν χρησιμοποιούν απλώς μια περιοχή παραχωρημένη από μια αρχή. Στην πραγματικότητα πλάθουν οι ίδιοι τον χώρο επινοώντας νέες μορφές κατοίκησης σύμφωνα με τις ανάγκες και τα οράματά τους.» [Σταυρίδης 2018:146 παράφραση] Δεν διεκδικούμε λοιπόν την θεσμοποίηση

των κοινών από το κράτος αλλά επιδιώκουμε την αυτοθέσμιση του κοινού από το ίδιο το Πλήθος.

Διεκδικώντας το κενό ως κοινό δεν αποσκοπούμε στην διεύρυνση του δημόσιου χώρου αλλά στην εφεύρεση ενός κοινού χώρου που ενδεχομένως ανάλογα με την διάρκεια και την δύναμή του να οδηγήσει στον επαναπροσδιορισμό του δημόσιου χώρου και τελικά την «επανεπινοήση του δημόσιου χώρου ως κοινού χώρου». [Σταυρίδης 2018:212] Ωστόσο, ο κοινός χώρος πέρα από τον δημόσιο χώρο μπορεί και πρέπει να επηρεάσει και τον ιδιωτικό χώρο. Ας μην ξεχνάμε ότι ο ιδιωτικός χώρος δεν περιλαμβάνει μόνο το σπίτι -τον καθαρά προσωπικό χώρο του ανθρώπου- αλλά περιλαμβάνει και τους εμπορικούς χώρους, τους χώρους εργασίας ή εκπαίδευσης, τους λεγόμενους χώρους αναψυχής κ.λ, δηλαδή τους «συλλογικούς χώρους»* της πόλης. [Κωτσάκης στο βιβλίο *Urban Conflicts* 2015:407] Όλοι αυτοί οι χώροι όπου περνάμε ένα τεράστιο κομμάτι της καθημερινότητάς μας το οποίο μοιραζόμαστε με τους άλλους θαμώνες έχουν να μάθουν πάρα πολλά από τον κοινό χώρο.

Το Πλήθος δεν διεκδικεί την ιδιοκτησία του κενού-κοινού, αντίθετα «βεβηλώνει» την ιδιοκτησία αποδίδοντάς την εκ νέου στην «**κοινοχρησία** των ανθρώπων». [Agamben 2006:122] Η κοινοχρησία σε αντίθεση με την ιδιοκτησία δεν στηρίζεται στην ιδιοποίηση του χώρου αλλά σε μια επαν-οικειοποίηση του

*Ακόμα και ο προσωπικός χώρος θα είχε να μάθει πολλά από τον κοινό χώρο αλλά επειδή ανήκει σε μια ριζικά διαφορετική κοινωνιολογική τυπολογία αποτελεί ένα ευαίσθητο ψυχολογικό τοπίο που οφείλει να διατηρήσει τη σχετική του αυτονομία. Έτσι, η μελλοντική κοινωνία δεν θα διαχώριζε πια τον κοινωνικό χώρο σε ιδιωτικό και δημόσιο, αλλά σε προσωπικό και κοινό χώρο.

χώρου. Έτσι το Πλήθος δεν κατ-έχει το κενό, κατ-οικεί το κενό, δηλαδή συνάπτει εκεί σχέσεις με τον τόπο και τους άλλους. Δεν παραβαίνει επομένως τους νόμους της ιδιοκτησίας για να πετύχει την χρησιμότητα αλλά υπερβαίνει ολοκληρωτικά το καθεστώς της ιδιοκτησίας για να επινοήσει μια νέα κοινότητα χωρίς νόμους. Όπως αναφέρει ο Αγκάμπεν, «η άρνηση της ιδιοκτησίας σημαίνει στην πραγματικότητα τη διεκδίκηση της δυνατότητας να ζει ένας άνθρωπος εντελώς έξω από το δίκαιο» ή ακόμη περισσότερο να ονειρεύεται μια κοινωνία με ένα μόνο δίκαιο· «το να μην υπάρχει κανένα δίκαιο». Η άρνηση της ιδιοκτησίας ισοδυναμεί λοιπόν με την «αποκήρυξη του δικαίου». [Agamben 2018:48]

Όλοι εκείνοι που εξερευνούν το κενό, παρεμβαίνουν στο

κενό ή κατοικούν το κενό μοιράζονται ήδη κάτι κοινό. Μέσα από την υπέρβαση των ορίων και την αμφισβήτηση των κανόνων της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων υποστηρίζουν έμπρακτα την ανατροπή της κρατικής εξουσίας. Έτσι, θα λέγαμε ότι το κενό φιλτράρει τους ανθρώπους επιτρέποντας να διαβούν το κατώφλι του μόνον εκείνοι που με τον έναν ή τον άλλον τρόπο αρνούνται το πολιτικο-οικονομικό σύστημα, δηλαδή εκείνοι που ανήκουν στον 4^ο κόσμο, στο Πλήθος. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι φέρνοντας στην επιφάνεια τους ανθρώπους «έξω από το αυγό», ξεχωρίζοντάς τους από το άμορφο πλήθος, τους φέρνει ταυτόχρονα πιο κοντά τον έναν στον άλλον. [Μαστρογεωργοπούλου 2014:8-9] Το κενό λοιπόν εκπληρώνει την βασική αναγκαία προϋπόθεση για την ανάδυση του κοινού χώρου: επιτελεί τη συνέλευση του 4^{ου} κόσμου. Ωστόσο η συνάντηση με την ετερότητα είναι αναγκαία όχι όμως και ικανή συνθήκη για την ανάδυση της κοινότητας. Διότι το κοινό αναδύεται μέσα από πράξεις διαμοιρασμού που απορρέουν από τις κοινωνικές σχέσεις.

Από τη στιγμή που το κενό εγκαινιάζεται στην πράξη, μέσα από την πράξη της υπέρβασης των κοινωνικών περιφράξεων, υποθέτουμε ότι ελκύει τον άνθρωπο της πράξης -τον κατά την Άρεντ «*homo civilis*». Έτσι το κενό εκπληρώνει μια δεύτερη αναγκαία προϋπόθεση για την ανάδυση του κοινού χώρου: προωθεί την έμπρακτη μορφή επικοινωνίας. Διότι, «το κοινό είναι στην αφετηρία του η φαντασιακή δυναμική» και στην πορεία ο τρόπος επικοινωνίας «που συγκροτεί το Πλήθος σε κοινωνικό σώμα -υποκείμενο της πραγματικής κίνησης που σχηματίζει την κοινότητα και καταργεί τη σημερινή κατάσταση. Αλλά στην κίνηση αυτή, το κοινό είναι αδιαίρετα φανταστικό και πραγματικό.» [Κωτσάκης 2012:77] Η δυναμική ολοκληρώνεται

στην πράξη. Τότε και μόνο τότε το Πλήθος κατέχει την δύναμη όχι μόνο να ορίσει το κράτος αλλά και να το υπερβεί μέσω την επανανακάλυψης της πόλης και της εφεύρεσης μιας νέας κοινωνικο-πολιτικής οργάνωσης.

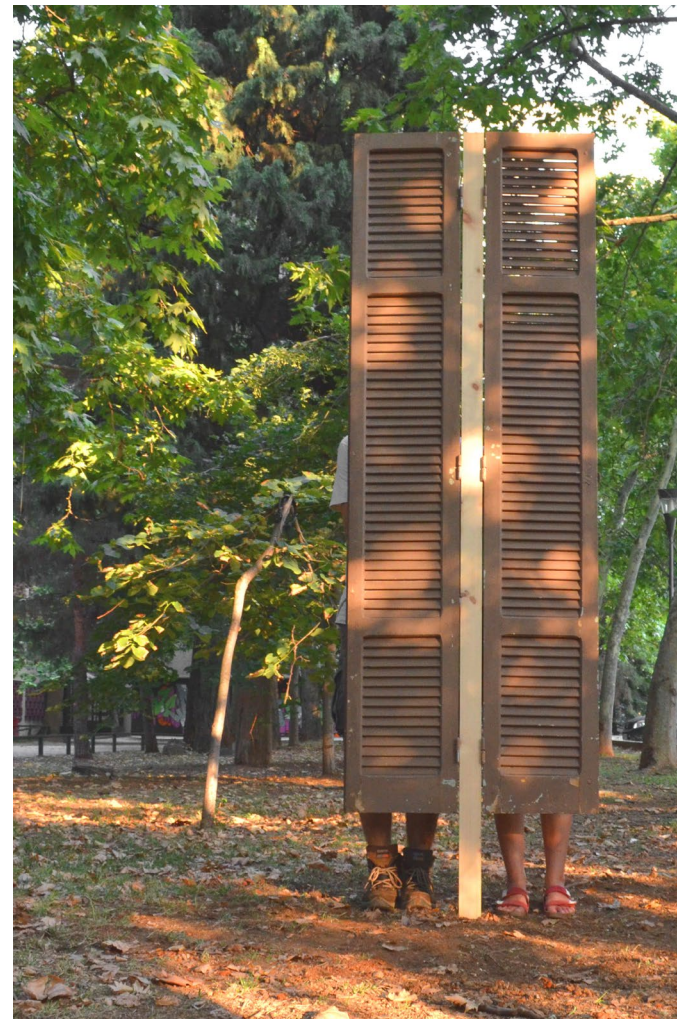
Κατά την γνώμη μου, εγγύηση της μετατροπής του κενού σε κοινό είναι το **παιχνίδι**. Διότι το παιχνίδι «είναι η ίδια η ανθρωπότητα του ανθρώπου: ο άνθρωπος είναι ανθρώπινο ον μόνο όταν παίζει.» Από τη στιγμή που διατηρούμε πίστη στην ανθρωπιά του ανθρώπου, όπως αναφέραμε παραπάνω, δεν μπορούμε παρά να έχουμε αδυναμία στο παιχνίδι, ακόμη και το ενδεχομένως επικίνδυνο παιχνίδι. «Αν αναχθεί στον ελάχιστο ορισμό του, το παιχνίδι είναι η δραστηριότητα που δεν έχει άλλο σκοπό πέρα από την ίδια, που δε θέτει ως στόχο καμία πραγματική κατάληψη της εξουσίας πάνω στα πράγματα και τα πρόσωπα.» Το παιχνίδι δεν απορρίπτει μόνο την προσωπική εξουσία του ενός απέναντι στους άλλους αλλά «αναστέλλει* και την εξουσία του κράτους πάνω στις μάζες». Με αυτόν τον τρόπο «θεμελιώνει μια νέα τέχνη του ζην** και συγχρόνως μια νέα μορφή ζωής από κοινού». [Ranciere 2018:42-45]

*«Η αναστολή εξουσίας», όπως αναφέρει ο Ρανσιέρ, «αναγγέλλει μια εντελώς νέα επανάσταση: μια επανάσταση των μορφών της αισθητής εμπειρίας έναντι στην απλή αναταραχή των μορφών του κράτους, μια επανάσταση που δεν θα είναι πια μια μετατόπιση της εξουσίας αλλά μια εξουδετέρωση και ουδετεροποίηση των ίδιων των μορφών με τις οποίες οι εξουσίες ασκούνται, ανατρέπουν άλλες και καταλήγουν να ανατραπούν και οι ίδιες.» [Ranciere 2018:129-130]

**Δανειζόμενοι τα λόγια του Λεφέβρ, θα λέγαμε ότι μέσα στο κενό «η τέχνη γίνεται πράξη και ποίηση σε κοινωνική κλίμακα: η τέχνη του να ζεις μέσα στην πόλη σαν να ήταν έργο τέχνης». [Lefèbvre 1977:165]

ΚΕΝΟ

Όπως όμως το παιχνίδι μεσολαβεί μεταξύ κενού και κοινού έτσι και το κενό παρεμβάλλεται ανάμεσα στο παιχνίδι και το κοινό. Με άλλα λόγια, το κενό ορίζει το παιχνίδι που διαδραματίζεται εντός του εμφυσώντας σ' αυτό τις ιδιότητες του ίδιου του κενού: «δυναμική, ποικιλία, αταξία». [Franck & Stevens 2007:17] Το παιχνίδι στο κενό, σε αντίθεση με το παιχνίδι που ξέρουμε, είναι ένα παιχνίδι χωρίς προφανείς κανόνες. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν έχει καθόλου κανόνες αλλά ότι έχει κανόνες ρευστούς που δοκιμάζονται, «φτιάχνονται και ξαναφτιάχνονται» διαρκώς από τους ίδιους τους εμπλεκόμενους. [Σταυρίδης 2018:147] Τίθενται σε μια διαδικασία διαρκούς αίρεσης και αναίρεσης μέχρι τη μέρα που αντί να οριστικοποιηθούν, όπως θα περίμενε κανείς, θα απορριφθούν ολοκληρωτικά. Τότε θα έχουμε μάθει να παίζουμε ελεύθερα, χωρίς κανόνες. Το ελεύθερο παιχνίδι, όπως λέει ο Ρανσιέρ, «γίνεται η αρχή μιας νέας ελευθερίας, ικανής να ξεπεράσει τις αντινομίες της πολιτικής ελευθερίας.» [Ranciere 2018:130]

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ:

Αναρχιτεκτονική

«Είμαι εδώ, στρέφοντας την προσοχή μου στο κεντρικό κενό, στο χάσμα που μεταξύ άλλων θα μπορούσε να συμβολίζει το κενό ανάμεσα στον εαυτό και το αμερικάνικο καπιταλιστικό σύστημα. Αναφέρομαι σε μία πραγματική ανθεκτική μαζική σχιζοφρένεια όπου οι υποκειμενικές αντιλήψεις μεταστρέφονται διαρκώς από τα μέσα, τις αγορές και τα μεγάλα συμφέροντα... Αυτή η κατάσταση συνεχίζεται καθημερινά, καθώς ο πολίτης μετακινείται από και προς το ήρεμο και ειρηνικό σπίτι-κουτί του και συντηρείται σε ένα πνεύμα μαζικής παραφροσύνης.»

Γκόρντον Μάτα-Κλαρκ
(Works and Collected Writings)

Στην πρώτη απόπειρα συγγραφής -της πτυχιακής ερευνητικής μου εργασίας- το 2014, το ύφος μου ήταν εξαιρετικά αυτοαναφορικό. Μιλούσα ως αρχιτέκτονας προς τους αρχιτέκτονες εκφράζοντας την αγωνία μου για μια απελευθερωμένη αρχιτεκτονική που θα υπερβαίνει τα όρια της κατεστημένης αρχιτεκτονικής πρακτικής. Στο δοκίμιό μου τότε, με τίτλο «Αρχιτεκτονική του δρόμου», επιχείρησα τόσο να προσδιορίσω τους τρόπους άσκησης μιας τέτοιας αρχιτεκτονικής όσο και να προσεγγίσω το υποκείμενο αυτής της αρχιτεκτονικής πρακτικής. Μέσα από εκείνη την αναζήτηση ανακάλυψα ότι οι αρχιτέκτονες “του δρόμου” όχι μόνο πράγματι υπάρχουν αλλά ασκούν ήδη -και από το 2000 και ύστερα με όλο και εντονότερο ρυθμό- μια τέτοια πρακτική. Έτσι, παρατήρησα ότι ο τόπος παρέμβασής τους τις περισσότερες φορές, αν όχι πάντα, είναι το αστικό κενό. Από το Γκόρντον Μάτα-Κλάρκ στην Αμερική την δεκαετία του 70' μέχρι το Atelier d'Architecture Autogeree στη Γαλλία, την ομάδα Todo por la Praxis στην Ισπανία και το παγκόσμιο εγχείρημα Intelligencias Colectivas, οι αρχιτέκτονες του δρόμου στρέφουν την προσοχή τους στο κενό.

Πέντε χρόνια αργότερα -συγγράφοντας την μεταπτυχιακή ερευνητική μου εργασία- δε γράφω πλέον ως αρχιτέκτονας αλλά ως «άνθρωπος ανάμεσα στους ανθρώπους», ως μέλος τους Πλήθους. [Μαστρογεωργοπούλου 2014:1] Μιλώ εκ μέρους μιας ισχνής μειοψηφίας, από τη θέση του 4^{ου}

κόσμου και απευθύνομαι πάνω απ' όλα σ' αυτόν. Προσπαθώ να κατανοήσω τον λόγο που όχι μόνο οι αρχιτέκτονες του δρόμου αλλά και οι υπόλοιποι διανοούμενοι έξω απ' το αυγό και συνολικά οι άνθρωποι του 4^{ου} κόσμου έλκονται από το κενό, να αναδείξω αυτήν την ανείπωτη παρόρμηση, την «παλαβή χαρά» που τους καλεί προς το μέρος του. [Σεφέρης, στο βιβλίο του Κούρου 1999:7] Διότι ξέρω ότι αυτή η γνώση, η αυτογνωσία, μπορεί να γίνει ανά πάσα στιγμή δύναμη, μια πολύτιμη δύναμη αλλαγής. Λίγο όμως πριν βάλω την τελευταία τελεία σ' αυτό το δοκίμιο, θέλω να απευθυνθώ και πάλι στους αρχιτέκτονες, αλλά αυτή τη φορά συγκεκριμένα σ' αυτούς που ανήκουν στον 4^ο κόσμο, στους αρχιτέκτονες του δρόμου. Όπως εκείνοι μου υπέδειξαν τον τόπο της πρακτικής τους, δηλαδή το κενό, μετά από αυτήν την διερεύνηση της ποιητικής του Ερειπίου, θα ήθελα κι εγώ με τη σειρά μου να τους υποδείξω μια νέα κατεύθυνση για την πρακτική τους.

Πλάι στις 5 αρχές πρακτικής της αρχιτεκτονικής του δρόμου -δανεισμένες από τις συγκρουσιακές (guerrilla) μορφές της τέχνης- θα ήθελα να προτείνω και ορισμένες αρχές σχεδιασμού εμπνευσμένες από τις βιωματικές ποιότητες του κενού. Με αυτόν τον τρόπο η αρχιτεκτονική στο κενό θα μετατρέποταν σε **αρχιτεκτονική του κενού**. Τα κενά χαρακτηρίζονται από πέντε βασικές απτές ποιότητες: την πατίνα -θραύσματα του χρόνου-, τα όρια -πετάσματα του χώρου-, τα ίχνη -αποτυπώματα του σώματος-, τα απομεινάρια -αντικείμενα των κατοίκων- και τέλος τα ίδια τα πρόσωπα -δηλαδή τα υποκείμενα της κατοίκησης του κενού. Οι ποιότητες αυτές θα μπορούσαν να μεταφραστούν αφαιρετικά σε 5 σχεδιαστικές αρχές: την αφηγηματικότητα -που απορρέει από την πατίνα του χρόνου-, την κατωφλιακότητα -που προκύπτει

Richard Greaves _ La Cabande du Sucre _ 1989

από τα όρια του χώρου-, την διαδραστικότητα -που συνδέεται με τα ίχνη του σώματος-, την αμοιβαιότητα -που συνδέεται με τα απομεινάρια- και πάνω απ' όλα την επιτελεστικότητα -που σχετίζεται με τα πρόσωπα-.

Αφηγηματικότητα: Η γοητεία της πατίνας του χρόνου στο Ερείπιο φανερώνει τη σημασία της ιστορίας στην αρχιτεκτονική. Ωστόσο, η ιστορία δε συσσωρεύεται μονάχα με το πέρασμα του χρόνου στα κτίσματα του παρελθόντος αλλά μπορεί να ενσωματωθεί εξαρχής σε μια νέα αρχιτεκτονική που σχεδιάζουμε για το μέλλον. Η συνείδηση της ιστορικότητας, δηλαδή της φθαρτότητας της ύλης, της θνητότητας του ανθρώπου και της μεταβλητότητας των κοινωνικών συνθηκών της καθημερινής ζωής, οδηγεί σε μια αρχιτεκτονική που δεν είναι πια βαθιά θεμελιωμένη στο έδαφος ούτε παγιωμένη στον χρόνο, όπως η αρχιτεκτονική του παρελθόντος, αλλά είναι “ελαφριά” και εφήμερη. Στο πλαίσιο αυτό, η μνημονική αξία της ιστορικότητας προσιδιάζει στην φαντασιακή αξία της αφηγηματικότητας. Έτσι δεν αφηγείται η ιστορία την ζωή της αρχιτεκτονικής μας αλλά η ίδια η αρχιτεκτονική μας αφηγείται την ιστορία της ζωής μας. Εκεί ο κάτοικος του χώρου δεν αποτελεί απλά αναγνώστη της αφήγησης αλλά υπο-κείμενο της ιστορίας η οποία εγγράφεται στην αρχιτεκτονική μας.

Κατωφλιακότητα: Η μυσταγωγική διάνοιξη και διάβαση των ορίων του χώρου στο Ερείπιο υποδηλώνει τη σημασία της τελετουργίας στην αρχιτεκτονική. Μόνο που εδώ η τελετουργία δε συνδέεται με κάτι το ιερό αλλά κάτι εύθραυστο, επικίνδυνο, κάτι το κρυφό. Η αρχιτεκτονική αυτή χαράσσει όρια στον χώρο όχι για να περιφραχθεί από την (επινοητική) καθημερινή πρακτική, αλλά για να προστατευθεί από την παραλυτική συνήθεια που κυριεύει τη σύγχρονη καθημερινότητα. Με τον τρόπο αυτόν δεν επιδιώκει να χωρίσει το μέσα από το έξω αλλά να ορίσει ένα οικείο και ένα ανοίκειο τοπίο σε διαρκή αμφιταλάντευση*. Τα όριά της δεν είναι συμπαγή και αδιαπέραστα αλλά «πορώδη» και προσπελάσιμα. [Σταυρίδης]

Στην ουσία η αρχιτεκτονική του κενού θέτει όρια μόνο και μόνο για να τα αναιρέσει δίνοντας έτσι ιδιαίτερη έμφαση στα κατώφλια· κατώφλια που ξεπροβάλουν εκεί που δεν τα περιμένεις και επιβάλουν ανορθόδοξους τρόπους διάβασης. Η κατωφλιακότητα προσδίδει έναν δυνατό συμβολισμό στο σημείο, τη στιγμή και την πράξη της διάβασης κι έτσι “μαγεύει” τον χώρο. Με άλλα λόγια, η κατωφλιακότητα αφυπνίζει τη συνείδηση, τη συναίσθηση του «είμαι εδώ τώρα».

Διαδραστικότητα: Η ενθουσιώδης εξερεύνηση των ιχνών του σώματος στο Ερείπιο υπογραμμίζει την αξία της μεταβολής στην αρχιτεκτονική. Η μεταβολή δε συνιστά, όπως πολύ συχνά παρερμηνεύεται**, μια μηχανιστική αντίδραση της κτισμένης μορφής στην παρουσία του ανθρώπου, στην μηχανική κίνηση του σώματός του. Αντιδιαμετρικά, αποτελεί μια σωματική ανταπόκριση του υποκειμένου στην ύλη, τη διάταξη ή τη θέση της κτισμένης μορφής. Η μεταβολή αυτή

*Άλλωστε, όπως αναφέρει ο Αγκάμπεν, το πραγματικό «κατοικείν», το να κατοικείς «σημαίνει να ταλαντεύεσαι ακατάπαυστα μεταξύ μιας πατρίδας και μιας εξορίας». [Agamben 2018:69] Και «το τοπίο είναι η δεσπόμενη μορφή της κατοίκησης». Το τοπίο σημαίνει τη «διαμονή στο ανοικέιο ως μορφή-της-ζωής». [Agamben 2018:74-75]

**Η διάδραση, όπως λέει και ο Ντάφλος, «είτε συνδέθηκε απλοποιητικά και λανθασμένα με την ανούσια επαναληπτική αυτόματη αντίδραση ή την αυτόματη πράξη απόκρισης απέναντι σε κάποιο ερέθισμα, είτε κατανοήθηκε ως ένα στατικό επί της ουσίας φαινόμενο το οποίο μπορεί να παρέχει πεπερασμένες δυνατότητες ενός συγκεκριμένου αθιρμού παραγόμενων επιλογών (παραλλαγών) σε ένα προσδιορισμένο και αυστηρά κλειστό προγραμματισμένο περιβάλλον.» [Ντάφλος 2015:59]

αποτυπώνεται πάνω στον χώρο, αποκρυσταλλώνεται μέσα στον χρόνο και εντέλει επικοινωνείται από άνθρωπο σε άνθρωπο. Η αρχιτεκτονική αυτή λοιπόν όχι μόνο επιτρέπει αλλά και προκαλεί τη σωματική εμπλοκή του κατοίκου με τον δομημένο χώρο και μάλιστα με τέτοιον τρόπο που εγγράφει και εκθέτει πάνω στο δικό της σώμα όλες τις επιμέρους διαδοχικές μεταβολές (bricolage). Έτσι, το σώμα της αρχιτεκτονικής γίνεται προέκταση του σώματος του υποκειμένου. Στην ουσία η μεταβλητότητα της αρχιτεκτονικής πραγματώνει την διαδραστικότητα όχι μόνο μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου αλλά κατ' επέκταση και μεταξύ των υποκειμένων.

Αμοιβαιότητα: Η εξονυχιστική παρατήρηση και περισυλλογή των απομεινारीών στο Ερείπιο φανερώνει την αξία της μεταχείρισης στην αρχιτεκτονική. Δεν αναφέρομαι εδώ στο μοίρασμα των συναισθημάτων, των σκέψεων, στο μοίρασμα της ζωής μας με τους άλλους -αυτό είναι κάτι που έρχεται πολύ αργότερα και έρχεται από μόνο του, δεν εκβιάζεται από καμία αρχιτεκτονική. Η αρχιτεκτονική δεν μπορεί από μόνη της -χωρίς τη συμβολή της κατάλληλης κοινωνικής συνθήκης- να εντείνει την υποκειμενική αίσθηση του κοινωνείν, αλλά προτείνοντας την μεταχείριση αντικειμένων μπορεί να συμβάλει στην γέννηση μιας νέας κοινωνικής συνθήκης. Παραδείγματος χάριν, ένας μακρύς ενιαίος πάγκος που σχεδιάστηκε για να φιλοξενεί ταυτοχρόνως διάφορες ξεχωριστές παρέες δεν επιφέρει κατ' ανάγκην γνωριμίες -πόσο μάλλον φιλίες- αλλά σίγουρα εμπνέει μια αίσθηση θαλπωρής. Μια ανοιχτή βιβλιοθήκη, μια γκαρνταρόμπα, ένας ανοιχτός λαχανόκηπος δεν προκαλεί κατ' ανάγκην πρόσωπο με πρόσωπο ανταλλαγές αλλά δημιουργεί αναμφίβολα την αίσθηση της αμοιβαιότητας.

Επιτελεστικότητα: Η χαρά της αναγνώρισης των προσώ-

Gordon Mata-Clark _ Splitting _ 1974

πων στο Ερείπιο, τέλος, υπογραμμίζει τη σημασία της πράξης στην αρχιτεκτονική. Η πράξη στην πραγματικότητα ενυπάρχει σε όλες τις προηγούμενες έννοιες της ιστορίας, της τελετουργίας, της μεταβολής ή της μεταχείρισης. Ωστόσο, στο σημείο αυτό θα ήθελα να δώσω έμφαση στη σημασία της σχεδιασμένης πράξης, της επιτέλεσης. Η αρχιτεκτονική αυτή λοιπόν ευνοεί την επιτέλεση και αυτό το κάνει με έναν και μοναδικό τρόπο: όχι δεικτικά αλλά δια του παραδείγματος. Πρόκειται για μια επιτελεστική αρχιτεκτονική η οποία υλοποιείται μέσα από τη σχεδιασμένη πράξη του ίδιου του σχεδιαστή του έργου. Άρα ο ρόλος του σχεδιαστή είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με αυτόν του performer, και συγκεκριμένα

του performer ως «υποκινητή». [Ντάφλος 2015:6] Μέσα από την ενσώματη δημιουργική πράξη ο αρχιτέκτονας του κενού γίνεται παράδειγμα προς μίμηση και προκαλεί τους κατοίκους της πόλης να γίνουν αυτοί οι ίδιοι οι αρχιτέκτονες του τόπου τους.

Σε κάθε περίπτωση, η αρχιτεκτονική του κενού εμπεριέχει εξ' ορισμού και τις άυλες ποιότητες του ίδιου του κενού: ποικιλία, δυναμική, αταξία. Πρόκειται στην ουσία για την αρχιτεκτονική της **«απροσδιοριστίας»**, όπου το πρόγραμμα της κτιστής δομής δεν ορίζεται a priori. [Woods 1992:8] Διότι ο χώρος εδώ δεν αποτελεί ένα «έτοιμο προς χρήση καλούπι» όπου οι ανθρώπινες σχέσεις και συμπεριφορές «πέζονται να πάρουν σχήμα» αλλά λειτουργεί ως «καταλύτης» νέων τρόπων κατοίκησης και νέων μορφών κοινωνικών σχέσεων. [Σταυρίδης 2018:162] Ο αρχιτέκτονας του κενού αφήνει τα νοήματα εκκρεμή, σε μια κατάσταση δημιουργικής ασάφειας, η οποία απελευθερώνει τις κοινωνικές δυνάμεις. Παρόλο που πράττει, κατά μία έννοια, αφήνει «άπραγα τα έργα -τα κάνει να γυρίζουν στο κενό- και με αυτόν τον τρόπο τα καθιστά ανοιχτά σε κάθε είδους δυνατότητα.» [Agamben 2018:44] Έτσι, ο αρχιτέκτονας αποτραβιέται από τη σκηνή -σιωπά- και περιμένει τα πράγματα να συμβούν. Διότι υποστηρίζει ότι η παύση δεν είναι αδυναμία, αφού, σύμφωνα με τον Αγκάμπεν, «ο αρχιτέκτονας είναι δυνατός εφόσον μπορεί να μη χτίσει -η δύναμη είναι μια αναστολή της πράξης». [Agamben 2018:31] Η αρχιτεκτονική αυτή λοιπόν διαμορφώνει ένα πεδίο απεριορίστων δυνατοτήτων που προκαλούν διαρκείς «απρόβλεπτες πολιτισμικές, κοινωνικές και πολιτικές

μεταβολές». [Woods 1992:10]

Όλα αυτά δε σημαίνουν ότι ο ρόλος του αρχιτέκτονα εκμηδενίζεται αλλά, απορρίπτοντας εθελούσια και εσκεμμένα τον προγραμματισμό της κτιστής δομής, περιορίζεται στο σχεδιασμό του «κτιστού συμβάντος». [Αντονάς] Όπως λέει ο Γουντς, «ο ρόλος της αρχιτεκτονικής σ' αυτό το (αέναα μεταβαλλόμενο) τοπίο δεν είναι εκφραστικός αλλά ενορχηστρωτικός» (instrumental). [Woods 1992:10] Ο αρχιτέκτονας εδώ δε σχεδιάζει τη δομή -η δομή πλάθεται από τους ίδιους τους κατοίκους- αλλά την υποδομή η οποία λειτουργεί ως πυκνωτής και πολλαπλασιαστής των επικείμενων συμβάντων. Σ' αυτήν την πτυχή της, η αρχιτεκτονική του κενού ακολουθεί μια ακόμη εγγενή ιδιότητα του κενού -αισθητική ιδιότητα αυτήν τη φορά: το παράδοξο*. Οπότε, η αρχιτεκτονική του κενού ταυτίζεται με μια αρχιτεκτονική του **παράδοξου**. «Ενσωματώνοντας οξύμωρα στοιχεία στο χώρο της πόλης» ο αρχιτέκτονας του κενού δημιουργεί μια αίσθηση ανοίκειου η οποία εξάπτει την φαντασία. Μέσα από λειτουργικές αντιφάσεις και αισθητηριακές αντιθέσεις καθιστά τον χώρο ανοιχτό στην δημιουργικότητα των κατοίκων. Έτσι, ακολουθώντας μια αισθητική που ο Έντενσορ αποκαλεί «αισθητική της ασυμφωνίας και των αλλόκοτων συσχετισμών», πλάθει έναν χώρο ποιητικό. [Edensor στο βιβλίο των Frank & Stevens 2007:237]

*Ας μην παραβλέπουμε ότι το Ερείπιο αποτελεί μέσα σ' όλα έναν «παράδοξο χώρο», όπου «παράθυρα κοιτούν τον ουρανό», φράχτες καταπίνονται από δέντρα, «δρόμοι οδηγούν στο πουθενά», τοίχοι διακόπτονται από βουνά, πόρτες χάσκουν ανοιχτές μπροστά στο κενό κ.λ. [Konigstein , στο βιβλίο των Mariani & Barron 2014:131]

Η διαρκής επινόηση της πόλης και της κοινωνίας συνδέεται αμφίδρομα με την επανεπινόηση του εαυτού και τον επαναπροσδιορισμό της θέσης του υποκειμένου μέσα στην πόλη και την κοινωνία. Όλες αυτές οι διαδικασίες νοηματοδότησης συνοδεύονται από αλληπάλληλες διεργασίες πραξι-θέτησης. Με αυτόν τον τρόπο η έμφαση μετατοπίζεται από το είναι στο γίνεσθαι. «Η ανθρώπινη πράξη» και νόηση «δε θεμελιώνεται πλέον πάνω στο είναι, γι' αυτό είναι ελεύθερη*, δηλαδή καταδικασμένη στο τυχαίο και το αμφίβολο». [Agamben 2018:112] Ο αρχιτέκτονας του κενού εδώ μπορεί να παίξει έναν εξαιρετικά ενεργό ρόλο. «Μέσα από την κενότητα της αρχιτεκτονικής δομής αντικατοπτρίζει την αναρχία της κοινωνίας.» [Woods 1992:9 παράφραση] Πιστεύουμε, πλάι στον Αγκάμπεν, «ότι μια διαυγής κατανόηση της βαθιάς αναρχίας της κοινωνίας στην οποία ζούμε είναι ο μοναδικός τρόπος προκειμένου να θέσουμε το πρόβλημα της εξουσίας και ταυτοχρόνως να θέσουμε το αίτημα της πραγματικής αναρχίας. Εδώ οικοδόμηση και καταστροφή συμπίπτουν χωρίς περισσέματα.» [Agamben 2018:112] Πρόκειται στην ουσία για την **αρχιτεκτονική της αναρχίας**.

*Γνωρίζουμε πολύ καλά ότι «η ελευθερία θα μπορούσε να γίνει τυραννία. Δεν υπάρχει τρόπος να μετριάσουμε αυτόν τον κίνδυνο. Είναι έμφυτος» στην δυναμική του κενού, «έτσι καθώς είναι αποδεδειγμένο από κάθε συμβατική λογική». [Woods 1992:15]

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Βιβλιογραφία

Η τέχνη δεν είναι παρά ο κόσμος στον οποίο ο ανώνυμος που αποκαλούμε καλλιτέχνη, ευρισκόμενος σε μία σταθερή σχέση με την πρακτική, προσπαθεί να συγκροτήσει τη ζωή του ως μια μορφή της ζωής: τη ζωή του ζωγράφου, του ξυλουργού, του αρχιτέκτονα, του μουσικού, στην οποία, όπως σε κάθε μορφή-της-ζωής, δεν διακυβεύεται τίποτα λιγότερο από την ίδια του την ευτυχία.

Αγκάμπεν
(Δημιουργία και Αναρχία)

- Agamben Giorgio, Βεβηλώσεις, Αθήνα: ΑΓΡΑ, 2006
Agamben Giorgio, Δημιουργία και αναρχία, Αθήνα: έρμα, 2018
Αντονάς Αριστείδης, Η αναβολή της κατεδάφισης, 2007
στην ιστοσελίδα: <https://antonas.files.wordpress.com/2007/08/ruin.pdf>
Arendt Hannah, Η ανθρώπινη κατάσταση (Vita Activa),
Αθήνα: Γνώση, 1986
Αστικό Κενό: Δράσεις 1998-2006, Αθήνα: Futura, 2007
Augé Marc, Non-places: Introduction to an Anthropology of
Supermodernity, London & New York: Verso, 1995
Bachelard Gaston, Η ποιητική του χώρου, Αθήνα:
Χατζηνικολής, 2004
Badiou Alain, Από το είναι στο συμβάν, Αθήνα: Πατάκη, 2016
Βαρίκα Ελένη, Οι απόβλητοι του κόσμου: Μορφές του Παρία,
Αθήνα: Πλέθρον, 2013
Benjamin Walter, Σαρλ Μπωντλαίρ, Ένας λυρικός στην ακμή
του καπιταλισμού, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1994
Benjamin Walter, Θέσεις για την Φιλοσοφία της Ιστορίας,
Αθήνα: Λέσχη κατασκόπων του 21ου αιώνα, 2014
Calvino Italo, Οι Αόρατες Πόλεις, Αθήνα: Καστανιώτης, 2009
Debord Guy, Η κοινωνία του θεάματος, Αθήνα: Ελεύθερος
Τύπος, 1986
De Certeau Michel, Επινωώντας την καθημερινή πρακτική: η
πολύτροπη τέχνη του πράττειν, Αθήνα: Σμίλη, 2010

Deleuze Gilles & Guattari Felix, Ριζώμα, εισαγωγή στο βιβλίο Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια: Χίλια πλατώματα, Αθήνα: Πλέθρον, 2017

Derrida Jacques, Η έννοια του αρχείου, Αθήνα: ΕΚΚΡΕΜΕΣ, 1996

Foucault Michel, Περί αλλοτινών χώρων: ετεροτοπίες (Des espaces autres: hétérotopies), Thessaloniki biennale, 1984, στην ιστοσελίδα: http://biennale1.thessalonikibiennale.gr/pdf/MICHEL_FOUCAULT_HETEROTOPIAS_GR.pdf

Franck Karen & Stevens Quentin, Loose Space: Possibility and diversity in urban life, London & New York: Routledge, 2007

Freud Sigmund, Το ανοίκειο, Αθήνα: Πλέθρον, 2009

Hardt Michael & Negri Antonio, Empire, London: Harvard University Press, 2000

Hardt Michael & Negri Antonio, Multitude, New York: The Penguin Press, 2004

Καστοριάδης Κορνήλιος, Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας, Αθήνα: Ράππα, 2002

Καστοριάδης Κορνήλιος, Παράθυρο στο χάος, Αθήνα: Ύψιλον, 2007

Κούρος Πάνος, Αισθητική του Αρχιτεκτονικού Ερειπίου, Αθήνα: ΑΠΘ, 1999

Κωτσάκης Δημήτρης, 3 και 1 κείμενα, Αθήνα: οι Εκδόσεις των Συναδέλφων, 2012

Κωτσάκης Δημήτρης, Η Δυναμική του Κοινού: ταξικές αντιθέσεις και ηγεμονία στον κοινωνικό χώρο, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις των ξένων, 2016

Lefèbvre Henri, Δικαίωμα στην πόλη: χώρος και πολιτική, Αθήνα: Παπαζήσης, 1977

Mariani Manuela & Barron Patrick, Terrain Vague: Interstices

at the Edge of the Pale, London & New York: Routledge, 2014

Νομαδική αρχιτεκτονική: Περπατώντας σε ευάλωτα τοπία, Αθήνα: Futura, 2018

Norberg-Schulz Christian, Genius Loci, Το Πνεύμα του Τόπου: Για μια φαινομενολογία της αρχιτεκτονικής, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., 2009

Ντάφλος Κώστας, Επιτελεστικές πρακτικές τέχνης: διαδικασίες συγκρότησης κοινών τόπων - δρώντα πρόσωπα, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015

Ranciere Jacques, Δυσφορία στην αισθητική, Αθήνα: ΕΚΚΡΕΜΕΣ, 2018

Robert Smithson, Τέσσερα Κείμενα, Αθήνα: Τοποβόρος, 2013

Serres Michel, Το παράσιτο, Αθήνα: Σμίλη, 2009

Σταυρίδης Σταύρος, Από την πόλη σθόνη στην πόλη σκηνή, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2010

Σταυρίδης Σταύρος, Κοινός χώρος: Η πόλη ως τόπος των κοινών, Αθήνα: Angelus Novus, 2018

Trigg Dylan, The Aesthetics of Decay: Nothingness, Nostalgia and the Absence of Reason, New York: Peter Lang, 2009

Urban Conflicts, Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη, 2015

Verkauf Willy, DADA: Μονογραφία ενός κινήματος, Αθήνα: ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ, 1987

Woods Lebbeus, Anarchitecture: Architecture is a Political Act, London: Academy editions & New York: St. Martin's Press, 1992

Woods Lebbeus, Dumb boxes, 2008, στην ιστοσελίδα: <https://lebbeuswoods.wordpress.com/2008/04/08/dumb-boxes/>

Αναφορά γίνεται και στην πτυχιακή ερευνητική μου εργασία με τίτλο *Αρχιτεκτονική του δρόμου: από την τέχνη του δρόμου και την πολεοδομία της εξέγερσης σε μια αρχιτεκτονική χωρίς όνομα*, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 2014 και στην ιστοσελίδα: https://www.academia.edu/31282218/αρχιτεκτονική_του_δρόμου_architecture_de_la_rue_

Φιλμογραφία

Μουρσελάς Κώστας, *Εκείνος κι Εκείνος*, Αθήνα:ΕΡΤ, 1989

Ηχογραφία

Sadahzinia, *Το Σκιάχτρο*, Αθήνα: Active Member, 2002

Φωτογραφίες

φωτό σελ. 71: https://ar.pinterest.com/pin/431782683000305390/?nic_v2=1a5yvNhBC

φωτό σελ. 75: https://gr.pinterest.com/pin/441845413427621180/?nic_v2=1a5yvNhBC

Όλες οι υπόλοιπες εικόνες ανήκουν σε προσωπικό αρχείο, Θεσσαλονίκη-Βαρκελώνη-Αθήνα, 2014-2020

εικόνα εξωφύλλου: κενή, ζωγραφισμένη με λευκό μελάνι πάνω σε λευκό χαρτί